HADİS USÛLÜNE GİRİŞ

Muhammed Salih el-Useymîn

Önsöz

Hamd Allah'a mahsustur. Ona hamdeder, Ondan yardım ve mağfiret diler, Ona tevbe ederiz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kimi hidayete iletirse, kimse onu saptıramaz. Kimi de saptırırsa kimse onu hidayete iletemez. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Bir ve tektir, ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve Rasûlüdür. Allah ona, aile halkına, ashabına, kıyamet gününe kadar güzel bir şekilde onların izinden gidenlere salât ve selâm eylesin.

Gerçek şu ki Allah, Muhammed *Sallallahu aleyhi vesellem*'i hidayet ile ve hak din ile -onun dinini diğer bütün dinlerin üzerine üstün kılmak üzere- göndermiş, ona kitabı ve hikmeti indirmiştir. (Kitap Kur'ân-ı Kerim, hikmet te sünnettir). Ta ki insanlara kendilerine indirilenleri açıklasın, belki iyice düşünürler, hidayet bulur ve kurtulurlar.

Kitap ve sünnet, yüce Allah'ın kullarına karşı delilinin, kendileri ile ortaya konulduğu iki esastır. İtikâdî ve amelî hükümler, emir ya da yasak itibariyle onlar üzerine bina edilir.

Kur'ân'ı delil gösteren bir kimse bir tek hususu gözönünde bulundurmalıdır. O da nassın hükme delâletini tetkik etmektir. Onun senedine bakmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü Kur'ân-ı Kerim hem lafız, hem de mana itibariyle mütevatir nakil ile kesin bir şekilde sabit olmuştur:

"Şüphe yok ki o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik. Onu koruyacak olanlar da elbette bizleriz." (el-Hicr, 15/9)

Sünneti delil gösteren bir kimsenin ise iki hususu birden gözönünde bulundurması gerekir:

Birincisi, sünnetin Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den sübutûnu tesbit etmek. Çünkü Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e nisbet edilen herşey sahih değildir.

İkincisi, nassın hükme delâletini gözönünde bulundurmak.[1]

Birinci husus dolayısıyla Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e nisbet edilenler arasında kabul edilebilir durumda olan ile reddedilmesi gerekenin birbirinden ayırdedilebilmesi için gerekli kanun ve kuralların konulmasına gerek duyulmuştur. İlim adamları -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- bu işi yerine getirmiş ve buna "Mustalahu'l-Hadis: Hadis İstilahları, Terimleri" adını vermişlerdir.

Biz ilmî enstitülerin lise kısımlarının birinci ve ikinci sınıfları için kabul edilmiş müfredat programına uygun olarak, bu önemli ilim dalını kapsayan orta hacimde bir kitap hazırladık ve ona "Mustalahu'l-Hadîs" adını verdik.

Bu kitabı iki kısma ayırdık. Birinci kısım birinci senenin müfredat programını, ikincisi ise ikinci sınıfın müfredat programını ihtiva etmektedir.

Yüce Allah'tan bu amelimizi kendi zatı için ihlasla yapılmış, rızasına uygun ve kullarına faydalı kılmasını niyaz ederiz. Şüphe yok ki o, pek cömerttir ve pek lütufkârdır.

1

BİRİNCİ KISIM
HADİS ISTILAHLARI

a- Hadis Istılahları İlmi:

Ravinin ve mervinin (rivayet olunanın) kabul ve red bakımından durumunun kendi vasıtası ile bilenebildiği ilim demektir.

b- Faydası:

Ravi ile mervîden kabul ve red olunanı bilmektir.

Hadis, Haber, Eser, Kudsî Hadis

Hadis: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e isnad edilen söz, fiil, takrîr ya da niteliktir.
Haber: Hadis anlamındadır. Hadis için yapılan tanım gözönünde bulundurularak nasıl tanımlanacağı da bilinmiş olur. Haberin Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e de, başkasına da isnad edilen rivayet olduğu da söylenmiştir. Bu durumda haber hadisten daha genel ve kapsamlı olur.
Eser ise, sahabiye ya da tabiîye isnad edilendir. Bazan kayıtlı olarak Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e isnad edilenin kastedildiği de olabilir. Bu durumda: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den rivayet edilen eserden... diye söylenir.
Kudsi hadis: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in yüce Rabbinden yaptığı rivayettir. Aynı zamanda buna Rabbanî hadis ve ilâhî hadis de denilir.
Buna örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in yüce Rabbinden şöyle dediğine dair yaptığı rivayettir: *"Ben kulumun yanında benim hakkımda zan ettiği gibiyim. O beni andığı vakit, ben onunla birlikteyim. Eğer beni kendi içinde anarsa, ben de onu kendi nefsimde anarım. Eğer beni bir topluluk arasında anarsa, ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk arasında anarım."*
Kudsî hadis mertebe itibariyle Kur'ân ile nebevî hadis arasında bir yerdedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim hem lafız, hem mana itibariyle yüce Allah'a nisbet edilir. Nebevî hadis ise hem lafız, hem mana itibariyle Peygamberimize nisbet edilir. Kudsî hadis ise mana itibariyle yüce Allah'a nisbet edilir, ama lafız itibariyle değil. Bundan dolayı kudsi hadis lafzı ibadet kastı ile okunmaz ve namazda da tilavet edilmez. Kudsî hadisle benzerini getirmek için meydan okumak (tehaddî) sözkonusu değildir. Kur'ân-ı Kerim'in nakledildiği gibi tevatür yoluyla da nakledilmemiştir. Aksine kimi kudsî hadisler sahih, kimi zayıf, kimisi de mevzu (uydurma)dır.

Bize Naklediliş Yolları İtibariyle Haberin Kısımları

Haber bize naklediliş yolları itibariyle: Mütevatir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılır.

Mütevatir:

Adeten yalan söylemek üzere birbirleriyle anlaşmaları imkânsız bir topluluğun rivayet ettiği ve maddi bir şeye isnad ettikleri rivayettir.
Mütevatir, hem lafız, hem mana itibariyle mütevatir sadece manasıyla mütevatir olmak üzere iki kısma ayrılır.
Hem lafız, hem mana itibariyle mütevatir: Ravilerin hem lafzı, hem de manası üzerinde ittifak ettikleri mütevâtir rivayettir.
Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Kim benim aleyhime kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın"* buyruğu buna örnektir. Bu hadisi Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den altmışdan fazla sahabi rivayet etmiş bulunmaktadır. Cennetle müjdelenen on sahabi de bunlar arasındadır. Bunlardan da pekçok sayıda kimse rivayet etmiştir.
Mana itibariyle mütevatire gelince: Ravilerin genel anlamı itibariyle ittifak ettikleri, fakat her hadisin özel manası ile münferid kaldığı rivayetlerdir.
Şefaate dair hadisler ile mestler üzerine meshetmeye dair hadisler buna örnektir. Hadis usulü ilmine dair nazım bir metin hazırlayanlardan birisi bu hususta şöyle demektedir:
"Tevatüren gelenler arasında: Kim aleyhine yalan uydurursa...
"Ve kim Allah'tan mükâfat bekleyerek, Allah için bir ev (mescid) bina ederse hadisleri ile
Ru'yet (Allah'ın görülmesi), şefaat ve Havz hadisleri
Bir de mestler üzerine mesh hadisleri vardır. Bunlar bu hadislerin bir kısmıdır."
Her iki kısmıyla mütevatir:
1- İlim ifade eder. Bu da kendisinden nakledildiği zata nisbetinin sahih olduğunun kat'i (kesin) olması demektir.

2- Eğer haber anlamını ihtiva ediyorsa, tasdik edilmesi, eğer istek (emir ve yasak) ihtiva ederse uygulanması suretiyle neye delâlet ediyorsa gereğince amel etmeyi de ifade eder.

Âhâd:

Mütevatirlerin dışında kalanlardır.
Rivayet yolları itibariyle: Meşhur, aziz ve garib olmak üzere üç kısma ayrılır.
1- Meşhur: Üç ve daha fazla kişinin rivayet ettiği fakat tevatür sınırına ulaşmayan rivayettir.
Örneğin: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki:
"Müslüman diğer müslümanların dilinden ve elinden kurtulduğu kimsedir."
2- Aziz: Sadece iki kişinin naklettiği rivayettir.
Örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki:
"Sizden herhangi bir kimse beni çocuğundan, babasından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş sayılmaz."
3- Garîb: Sadece bir kişinin naklettiği rivayettir.
Örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki:
"Ameller ancak niyetler iledir ve her kişi için sadece niyeti vardır..."
Bu hadisi Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den sadece Ömer b. el-Hattab rivayet etmiştir. Ömer'den de sadece Alkame b. Ebi Vakkas rivayet etmiştir. Alkame'den ise yalnız Muhammed b. İbrahim et-Teymî rivayet etmiştir. Muhammed'den sadece Yahya b. Said el-Ensarî rivayet etmiştir. Bunların hepsi de tabiîndendir. Daha sonra Yahya'dan bunu pekçok kimse rivayet etmiştir.
Mertebe itibariyle de beş kısma ayrılır: Sahih li zâtihî, sahih li gayrihî, hasen li zatihî, hasen li gayrihî ve daîf (zayıf)
1- Sahih li zâtihî: Zaptı tam, adaletli ravinin muttasıl bir senedle rivayet ettiği, şaz olmayan ve mertebeden kabule engel bir illeti bulunmayan rivayettir.
Örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki:
"Allah kim hakkında hayır murad ederse onu dinde fakih kılar."[2]
Hadisin sıhhati şu üç hususla bilinir:
1- Hadis'in Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri gibi hadisleri sahih kabul etmekte sözlerine itimad edilen kimselerin tasnif ettikleri eserlerde bulunması.
2- Hadislerin sahih olduğunu belirtmekte sözüne güvenilen ve bununla birlikte bu hususta müsamahakârlıkla tanınmamış imam (kendisine uyulan önder) bir zatın, hadisin sıhhatini açıkça ifade etmesi.
3- Ravilerinin ve rivayet yollarının tetkik edilmesi.
Eğer sıhhat şartları eksiksiz olarak tesbit edilebilirse, o zaman hadisin sahih olduğuna dair hüküm verilir.
2- Sahih li gayrihî: Bu bir kaç yoldan rivayet edilmesi halinde, hasen li zatihi olan hadistir.
Örnek: Abdullah b. Amr b. el-Âs *Radıyallahu anh*'ın rivayetine göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* ona bir ordu hazırlamasını emretmiş, fakat deve bulunamamış. Bunun üzerine Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur: *"Sen bize zekat zamanı gelene kadar dişi deve karşılığında bizim adımıza deve satın al!"* diye buyurdu. Bunun üzerine bir deveyi iki hatta üç deve karşılığında aldığı oluyordu.
Hadisi İmam Ahmed, Muhammed b. İshak yoluyla, Beyhaki, Amr b. Şuayb yoluyla rivayet etmişlerdir. Bu yolların herbiri tek başına hasen mertebesindedir. Her ikisinin bir arada olması halinde hadis sahih li gayrihî mertebesine çıkar.
Buna "sahih li gayrihî" denilmesinin sebebi şudur: Eğer herbir rivayet yolu tek başına ele alınacak olursa sahih mertebesine ulaşmaz. Her iki rivayet yolu gözönünde bulundurulunca bu hadis kuvvet kazanır ve nihayet sahih li gayrihî mertebesine çıkar.
3- Hasen li zâtihî: Adaletli olmakla birlikte zaptı pek kuvvetli olmayan bir kimsenin muttasıl bir senetle rivayet ettiği, şazlıktan ve reddedilmeyi gerektiren illetten uzak hadistir.
Hasen li zâtihî ile sahih li zâtihî arasındaki tek fark, sahih hadiste zaptın tam olma şartının koşulması ile birlikte, hasen li zatihide bunun şart olmamasıdır.
Örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki:
"Namazın anahtarı taharet (abdest), onun tahrimi (namaza girmek dolayısıyla namazın dışındaki fiillerin haram kılınması) tekbir, tahlili (namaz dışındaki fiillerin mübah olması) ise selam vermektir."
Ebû Dâvûd'un tek başına rivayet ettiği hadisler hasen hadislerdendir. Bu iki hususu (yani, hasen ile sahih arasındaki fark ile bu son cümleyi) İbnu's-Salâh belirtmiştir.
4- Hasen li gayrihî: Zayıf hadisin, biri diğerini telafi edecek ve aralarında yalancı ve yalanla itham olunmuş bir ravi bulunmayacak şekilde birkaç yoldan nakledilmesidir.
Örnek: Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh* dedi ki: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* dua ettiğinde ellerini uzattığı takdirde onları yüzüne sürmeden geri çekmezdi.

---

[2] Buhârî ve Muslim.

Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiştir. Bulûğu'l-Merâm'da (İbn Hacer) dedi ki: Bu hadisin Ebû Dâvûd ve başka eserlerde şahitleri bulunmaktadır. Bunların toplamı hadisin hasen olmasını gerektirir.
Buna hasen li gayrihi denilîş sebebi, herbir rivayet yolu tek başına ele alındığı takdirde hasen mertebesine ulaşamamasıdır. Fakat bütün rivayet yolları gözönünde bulundurulunca bu mertebeye ulaşacak şekilde kuvvet kazandığı görülür.
5- Zayıf: Sahih ve hasen şartlarını taşımayan hadistir.
Örnek: *"Su-i zanda bulunarak insanlardan korununuz"* hadisi.
el-Ukaylî, İbn Adiy, Hatib Bağdâdî, Dımaşk Tarihi'nde İbn Asakir, Müsnedu'l-Firdevs adlı eserinde Deylemî, Nevâdiru'l-Usul adlı eserinde Tirmizî el-Hakim -Sünen sahibi Tirmizî değil-, Tarihlerinde Hakim ve İbnu'l-Carud'un tek başlarına rivayet ettikleri hadislerin zayıf olduğu ihtimali kuvvetlidir.

Âhâd Haberlerin Hükmü

Zayıf hariç olmak üzere âhâd hadisler:
1- Zan ifade eder. Bu da bu rivayetlerin kendisinden naklolunduğu zata nisbetinin sahih olma ihtimalinin ağır olması demektir. Ancak bu zan az önce sözü geçen mertebelerine göre farklılık arzeder. Karineler çoğalır, asıl kaideler de onun muhtevâsının lehine şahitlikte bulunursa bu tür haberlerin ilim ifade ettiği haller dahi olabilir.
2- Eğer bir haber mahiyetinde ise, tasdik edilmesi, eğer bir talep ifade ediyorsa, uygulanması suretiyle delâleti gereğince amelde bulunmak.
Zayıf hadise gelince ne zan, ne de amel ifade eder. Onu delil olarak kabul etmek de caiz değildir, zayıf olduğunu açıklamadan zikretmek de caiz değildir. Terğib ve terhib (teşvik ve korkutma) mahiyetinde olanlar müstesnâ. Bir grup ilim adamı şu aşağıdaki şartlara bağlı olarak zikredilmesini müsamaha ile karışlamışlardır:
1- Zayıflık derecesi ileri olmamalı
2- Terğib ve terhibin sözkonusu edildiği amel, aslı itibariyle sabit olmalı
3- Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in onu söylediğine itikad etmemeli (kesin olarak inanmamalı)
Buna göre böyle bir hadisin teşvik ile ilgili hususlarda zikredilmesinin faydası, kişiyi teşvik edilen bir amele teşvik etmek olur. Bu da sevap kazanmak ümidinden ötürü sözkonusudur. Eğer bu yolla sevap elde edilirse mesele yok. Öyle olmazsa ibadette gayret ortaya koymasının ona zararı olmaz ve emrolunan işi yapmak dolayısıyla sözkonusu olan asıl sevabı da kaçırmamış olur.
Terhib (korkutmak) ile ilgili hususlarda zikredilmesinin faydası, ise kişiyi korkutulan bir ameli işlemekten uzak tutmaktır. Çünkü böyle bir cezanın verileceğinden korkulur. Böyle bir işten uzak kalırsa zararı olmaz ve sözü edilen ceza ile de karşı karşıya gelmez.

Li Zâtihî Sahih'in Tanımının Açıklanması

Daha önceden de geçtiği gibi sahih li zâtihî, zaptı tam, adaletli ravilerin muttasıl senedle, şaz olmayan ve kabule engel bir illeti bulunmayan rivayetidir, diye tarif edilmiştir.
Adalet, din ve insanlık ve mertlik bakımından istikamet üzere olmaktır.
Dinde istikamet ise farzları eda, fasıklıkla nitelendirilmeyi gerektiren haramlardan sakınmaktır. Mertlik bakımından istikamet ise kişinin insanlar tarafından övülmesini gerektiren âdâb ve ahlakı yerine getirmesi, insanların kendisini yermelerini gerektiren âdâb ve ahlakı da terketmesidir.
Ravinin adaletli olduğu, bu husustaki yaygın kanaat ile anlaşılır. Meşhur imamlar olan Malik, Ahmed, Buhârî ve benzerleri, bir de bu hususta sözlerine itibar edilen kimselerin bu hususu açıkça ifade etmelerinden anlaşılır.
Zaptın tam olması ise ravinin tehammül ettiği (aldığı) işitilen veya görülen bir rivayeti herhangi bir fazlalık katmadan, eksiltmeden öğrendiği gibi eda etmesi (nakletmesi)dir. Bununla birlikte basit yanlışların zararı olmaz. Çünkü hiç kimse bundan kurtulamaz.
Ravinin zapt sahibi olduğu, onun -çoğunlukla dahi olsa- sika ve hafız ravilere uygun rivayetlerinden ve bu hususta sözüne itibar edilen kimselerin buna dair açık ifadelerinden anlaşılır.
Senedin Muttasıl Olması, her ravinin kendisinden rivayet yaptığı şahıstan dolaysız ya da hükmen rivayet alması demektir.
Dolaysız rivayet alması ya da kendisinden rivayet yaptığı kimse ile karşılaşarak ondan rivayeti dinlemesi ya da görmesi ve filan bana anlattı (haddesenî) yahut ondan dinledim ya da onu gördüm ve benzeri ifadeler kullanması demektir.
Hükmen ise ravinin rivayet naklettiği kimsenin çağdaşı olan birisinden semâ' (dinleme) ve görme ihtimalini ifade eden bir lafızla rivayette bulunmasıdır. Mesela filan dedi yahut filandan ya da filan şunu yaptı ve benzeri ifadeler ile rivayet nakletmesi gibi.
Rivayet edenin rivayet naklettiği zat ile çağdaş olmakla birlikte karşılaştıklarının sabit olması şart mıdır yoksa bunun sadece mümkün olması yeterli midir? Bu hususta iki görüş vardır. Buhârî birinci görüştedir, Muslim de ikinci görüşü kabul etmiştir. Nevevi, Muslim'in görüşü hakkında şunları söylemektedir: Muhakkikler onun böyle bir şey söylediğini kabul etmezler. Bizlerin, Muslim'in Sahih'inde bu görüş ile amel etmediği yargısına

varışımızın sebebi onun (aynı rivayet ile ilgili) pekçok yolları bir arada zikretmiş olmasıdır. Bu kadar rivayet yolu ile birlikte kendisinin caiz kabul ettiği bu hükmün varlığını kabul etmemize imkan kalmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.
Ancak bu husus müdellis olmayan raviler hakkında sözkonusudur. Müdellis olan bir ravinin hadisinin muttasıl olduğuna hükmetmek, ancak bizzat işittiğini yahut gördüğünü sarahaten ifade etmesi halinde sözkonusu olabilir.
Senedin muttasıl olmadığı iki husus ile bilinir:
1- Kendisinden rivayet nakledilen ravinin temyiz yaşına ulaşmadan önce vefat ettiğinin bilinmesi
2- Ravinin yahutta hadis imamlarından herhangi birisinin o kimseden naklettiği rivayetin muttasıl olmadığını yahut ondan bir şey dinlemediğini ya da ondan diye naklettiği hadisleri rivayet etmediğini açıkça ifade etmesidir.
Şaz olmak: Sika olan bir ravinin ya adaletinin mükemmelliği yahut zaptının eksiksizliği dolayısıyla kendisinden daha tercihe değer olan bir raviye yahut çok sayıdaki ravilere yahut rivayet olunanın olması gereken şekle ya da buna benzer bir duruma muhalif olarak yaptığı rivayettir.
Örnek: Abdullah b. Zeyd'in, Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in abdest alışına dair naklettiği hadise göre o elinde artan sudan başka bir su ile (yani ayrıca su alarak) başını ve kulaklarını meshetti. Bu hadisi bu lafız ile Muslim, İbn Vehb yoluyla rivayet etmiştir.
Yine Beyhaki o yolla fakat; başı için aldığı sudan ayrı kulakları için de su aldı, lafzı ile rivayet etmiştir.
Beyhaki'nin rivayeti şazdır. Çünkü onu İbn Vehb'den rivayet eden sika bir ravi olmakla beraber kendinden sayıca daha çok kimsenin naklettiği rivayete muhaliftir. Zira İbn Vehb'den kalabalık bir topluluk Muslim'in rivayet ettiği lafızla rivayet etmişlerdir. Buna göre Beyhaki'nin rivayeti sahih değildir. Ravileri sika olsalar bile. Çünkü bu rivayet şaz olmak özelliğinden kurtulmamıştır.

Kabule Engel Bir İllet (İllet-i Kâdiha)

Hadisin gerektiği gibi incelenmesinden sonra, onun kabul edilmesini engelleyen bir sebebin bulunduğunun anlaşılmasıdır. Mesela hadisin munkatı yahut mevkûf olduğunun görülmesi ya da ravinin fasık yahut hıfzı kötü ya da bid'atçi olduğu ve rivayet edilen bu hadisin bid'atini pekiştirdiğinin görülmesi ve buna benzer durumların anlaşılması. Bu takdirde hadis, kabul edilmesini engelleyen bir illetten uzak kalamadığı için sahih olarak değerlendirilemez.
Meselâ, İbn Ömer *Radıyallahu anh*'ın rivayetine göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
“Ay hali olan bir kadın ve cünup olan bir kimse, Kur’ân'dan hiçbir şey okumaz.”
Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş olup: Biz bu hadisi ancak İsmail b. Ayyaş'ın, Musa b. Ukbe'den... bir rivayeti olarak biliyoruz, demiştir.
Sened zahiri itibariyle sahihtir, fakat İsmail'in Hicazlılardan naklettiği rivayetin zayıf olması gibi bir illet olduğu belirtilmiştir. Bu da bu tür rivayetlerdendir. Buna göre bu hadis kabul edilmesini engelleyen bir illeti (illet-i kâdiha)den kurtulamayışından ötürü sahih değildir.
Şayet illet, kâdiha değil ise (kabule engel teşkil etmiyor ise) hadisin sahih ya da hasen olmasına engel değildir.
Mesela, Ebu Eyyub el-Ensarî *Radıyallahu anh*'ın rivayetine göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
"Kim ramazan ayını oruç tutar, sonra da arkasından şevvalden altı gün tutarsa bütün seneyi oruç tutmuş gibi olur."
Bu hadisi Muslim, Sad b. Said yoluyla rivayet etmiştir. Hadis ondan dolayı illetli görülmüştür. Çünkü İmam Ahmed zayıf olduğunu belirtmektedir. Ancak böyle bir illet kâdiha değildir. Çünkü bazı hadis imamları onun sika olduğunu söylemişlerdir. Diğer taraftan bu rivayeti nakletmekte ona mutabaat edenler de vardır. Muslim'in bu hadisi Sahih'inde kaydetmiş olması da ona göre sahih olduğunu ve bu illetin kabule engel teşkil etmediği kanaatinde olduğunu göstermektedir.

Aynı Hadiste Sahih Ve Hasen Olma Niteliklerinin Birarada Bulunması

Sahih hadisin hasen hadisten ayrı bir kısım olduğu daha önceden belirtilmişti. Bunlar birbirlerinden farklıdırlar; fakat bazen bir hadisin "hasen sahih" diye nitelendirdiğini görebiliyoruz. Aralarındaki bu farklılıkla birlikte bu iki niteliği birarada nasıl anlayabiliriz?
Deriz ki: Eğer hadisin iki rivayet yolu var ise bu şu demektir. Bu iki rivayet yolundan birisi sahih, diğeri hasendir. Böylelikle bu hadiste iki rivayet yolu gözönünde bulundurularak iki nitelik te bulunmuş olur.
Şayet hadisin bir rivayet yolu varsa bu hadisin, sahih mertebesine ulaştı mı, yoksa hasen mertebesinde midir, tereddüt ifade ettiği anlamına gelir.

Munkatı’ Hadis

Munkatı’ sened: Senedi muttasıl olmayan demektir. Daha önce sahih ve hasen hadisin şartları arasında senedin muttasıl olması gerektiği de belirtilmiş bulunmaktadır.

Munkatı’ senedin dört kısmı vardır: Mürsel, muallak, mu’dal ve munkatı:
1- Mürsel: Sahabinin ya da tabiînden olan bir kimsenin peygamberden duymadığı bir şeyi peygambere ref’ etmesi (nisbet etmesi) demektir.
2- Muallak: Senedinin baş tarafları zikredilmeyendir.
Bazen muallak ile bütün senedi zikredilmemiş olan hadis te kastedilebilir. Buhârî'nin: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* her zaman Allah'ı zikrederdi, rivayeti gibi.
Umde müellifi gibi musanniflerin sened zikretmeksizin hadisi, aldıkları asıl kaynaklara nisbet ederek naklettiklerine gelince, hadisin nisbet edildiği asıl kaynağa bakılmadıkça muallak olduğuna hüküm verilmez. Çünkü onu nakleden, hadisi bizzat senediyle nakleden değildir. O fer’ durumundadır, ferin hükmü ise aslın hükmü ile aynıdır.
3- Mu’dal: Senedinde arka arkaya iki ve daha fazla ravinin zikredilmediği hadistir.
4- Munkatı’: Senedinde bir ya da arka arkaya olmamak şartı ile daha fazla ravinin hazfedildiği rivayettir.
Bazan bununla: Senedi muttasıl olmayan herbir rivayetin kastedildiği de olur. Bu durumda sözü geçen bütün bu dört kısmı kapsar.
Meselâ, Buhârî şöyle der: Bize el-Humeydî Abdullah b. ez-Zübeyr anlattı dedi ki: Bize Süfyan anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Said el-Ensarî anlattı, dedi ki: Bana Muhammed b. İbrahim et-Teymî'nin haber verdiğine göre o Alkame b. Ebi Vakkas el-Leysî'yi şöyle derken dinlemiştir: Ben Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh*'ı minber üzerinde şöyle derken dinledim: Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'i şöyle buyururken dinledim: *"Ameller ancak niyetler iledir..."* Eğer bu senetten Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh* kaldırılacak olursa bu hadise "mürsel" adı verilir.
Şayet "el-Humeydî" zikredilmezse muallak denilir.
Şayet senedinden Süfyan ile Yahya b. Said zikredilmeyecek olursa mu’dal adını alır.
Şayet ondan sadece Süfyan yahutta onunla birlikte et-Teymî de zikredilmeyecek olursa munkatı’ adını alır.
Senedi munkatı’ hadis zikredilmeyen ravinin durumu bilinmediğinden ötürü bütün kısımlarıyla merduttur. Aşağıdakiler müstesnâ:
1- Sahabinin rivayet ettiği mürsel,
2- İlim ehlinden pekçok kimseye göre tabiînin büyüklerinin[3] rivayet ettiği mürsel, eğer bir başka mürsel ile yahut sahabinin uygulaması, ameli ya da kıyas ile desteklenirse,
3- Muallak: Eğer Buhârî gibi sahih rivayetlerin zikredilmesi esası ile yazılmış bir kitapta kesin ifadeler ile muallak olarak zikredilmişse,
4- Bir başka yoldan muttasıl olarak rivayet edilmiş olup, kabul şartlarını da eksiksiz olarak taşıyorsa.

Tedlîs

Tedlîs: Hadisi gerçekte bulunduğu dereceden daha üstün bir mertebede olduğunu vehmettirecek bir senedle nakletmektir.
Tedlîs iki kısımdır: İsnaddaki tedlîs ve şuyûh Tedlîsi
1) İsnaddaki Tedlîs: Kişinin, karşılaştığı kimselerden duymadığı bir sözü yahut yaptığını görmediği bir fiili o sözü duyduğunu ya da (o fiili) gördüğünü vehmettirecek şekilde rivayet etmesidir. Mesela dedi, yaptı, ya da filandan filan dedi yahut yaptı ve buna benzer ifadeler kullanması.
2) Şuyûh Tedlîsi: Rivayeti naklederek şeyhini (kendisinden hadis aldığı hocasını) meşhur olduğu nitelikten bir başkası ile zikretmesi ve böylelikle onun bir başka ravi olduğu izlenimini vermesidir. Bunu da ya kendisinden yaşça daha küçük olmasından ötürü böyle yapar ve bunu kendisinden daha aşağı mertebede bulunandan rivayet ettiğinin açığa çıkmasını istemez. Yahutta insanların hocalarının fazla olduğunu sanması için ya da başka maksatlarla yapar.
Tedlîs yapanlar pek çoktur. Aralarında zayıf raviler de, sika raviler de vardır. Hasan-ı Basri, Humeyd et-Tavîl, Süleyman b. Mehran, el-A’meş, Muhammed b. İshak, el-Velid b. Muslim gibi. Hadis hafızları tedlîs yapanları beş mertebeye ayırmışlardır:
1- Tedlîs yaptığı ancak nadiren görülenler Yahya b. Saîd gibi.
2- Hadis imamlarının Tedlîs yapmasını muhtemel görmekle birlikte, imamlığı ve yaptığı rivayetlere göre tedlîsinin azlığı dolayısıyla sahihlerde rivayetleri nakledilenler. Süfyan es-Sevrî gibi; yahutta ancak sika bir raviden tedlîs yapanlar; Süfyan b. Uyeyne gibi.
3- Ebu Zübeyr el-Mekkî gibi sikalara bağlı kalmaksızın (herkesten) çokça Tedlîs yapanlar.
4- Çoğunlukla zayıf ve meçhul ravilerin rivayetlerini Tedlîs yaparak nakledenler. Bakiyye b. el-Velid gibi.
5- Bir başka sebep dolayısıyla da zayıf ravi kabul edilenler. Abdullah b. Lehîa gibi.
Müdellisin naklettiği hadis makbul değildir. Ancak kendisi sika bir ravi olur ve kendisinden rivayet naklettiği kimseden doğrudan hadisi aldığını açıkça ifade ederse müstesnâ. Bu durumda mesela, şöyle der: Filanı şöyle

---

3

derken dinledim, yahut şöyle yaparken gördüm yahut bana anlattı (haddesenî) ve buna benzer bir ifade kullanmalıdır.
Fakat Buhârî ve Muslim'in Sahih'inde Tedlîs yapan sika ravilerden Tedlîs sigası ile gelen rivayetler makbuldür. Çünkü imamlar bu iki kitapta nakledilen rivayetleri herhangi bir ayırım sözkonusu olmadan kabul ile karşılamışlardır.

Muzdarib

Muzdarib: Ravilerin, senedinde ya da metninde ihtilâf ettikleri ve bunların birarada telifine ya da tercihine imkân bulunmayan rivayetlere denir.
Örnek: Ebu Bekr *Radıyallahu anh*'dan rivayet edildiğine göre o Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e: Gördüğüm kadarıyla saçların ağardı demiş, Peygamber bunun üzerine:
"Hud (suresi) ve kardeşleri (benzeri sureler) benim saçlarımı ağarttı" diye buyurdu.
Bu hadis yaklaşık on farklı şekilde rivayet edilmiştir. Mevsul ve mürsel olarak rivayet edildiği gibi Ebu Bekir, Aişe ve Sa'd'dan müsned olarak da rivayet edilmiştir. Telifin (cemin) da, tercihin de mümkün olamayacağı daha başka ihtilaflarla da rivayet edilmiştir.
Şayet cem (rivayetlerin telifi) mümkün olursa cem etmek gerekir ve ızdırab ortadan kalkar.
Örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in Veda haccında ne için ihrama girdiğine dair rivayetler arasında ihtilâf bulunmasıdır. Bu rivayetlerin bazısında onun hac için ihrama girdiği belirtilirken, diğer bazısında o temettu' haccı için ihrama girmiş, bir diğer kısmında da onun hac ve umreyi birlikte (hacc-ı kıran) yaptığı zikredilmiştir.
Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye der ki: Bunlar arasında herhangi bir çelişki yoktur. O kıran haccı gibi temettu ve haccın amellerini müfred olarak (hacc-ı ifrad gibi) yaptı ve iki ibadet olan umre ve haccı da birlikte (hacc-ı kıran) yaptı. Böylelikle o iki ibadeti birarada yapmak itibariyle hacc-ı kıran yapmış oldu. İki tavaf ve iki ayrı say'den birisini yapmış olması itibariyle hacc-ı ifrad iki yolculuktan birisini yapmayarak rahat etmiş olması itibariyle de temettu' haccı yapmış oldu.
Şayet tercih yapma imkânı olursa tercih edilen gereğince amel edilir ve aynı şekilde ızdırab ortadan kalkmış olur.
Mesela: Bureyde[4] *Radıyallahu anha*'nın hadisindeki rivayetlerin ihtilafı böyledir. O azad edildiğinde Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* onu kocası ile birlikte evli kalmayı sürdürmek yahut ondan ayrılmak hallerinden birisini seçmekte serbest bırakmıştı. Acaba onun kocası o zaman hür müydü, köle miydi?
el-Esved'in, Âişe *Radıyallahu anha*'dan rivayetine göre kocası hür idi. Urve b. ez-Zübeyr ile Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr'in ondan rivayetine göre ise o köle idi. Her ikisinin rivayeti el-Esved'in rivayetine tercih edilmiştir. Buna sebep ise Urve ile Kasım'ın, Aişe'ye olan akrabalıklarıdır. Çünkü Aişe *Radıyallahu anha*, Urve'nin teyzesi, Kasım'ın halası idi. Esved ise ona akrabalık bağı bulunmayan yabancı birisi olmanın yanında, rivayetinde inkıtâ' da vardır.
Muzdarib zayıftır, delil olarak gösterilemez. Çünkü onun muzdarib olması ravilerinin zapt sahibi olmadıklarını gösterir. Ancak eğer ızdırab hadisin aslı ile ilgili değilse zarar vermez.
Mesela, Fedâle b. Ubeyd *Radıyallahu anh*'ın hadisindeki rivayetlerin ihtilafı bu kabildendir. Buna göre o Hayber günü oniki dinara bir gerdanlık satın almıştır. Bu gerdanlıkta hem altın, hem de boncuk vardı. Fedâle dedi ki: Ben bunları birbirinden ayırdım. Bu gerdanlıkta oniki dinardan daha fazla altın olduğunu gördüm. Bunu Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e söyledim. Altını ayrılmadıkça satılmaz" diye buyurdu.
Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Fedale bu gerdanlığı satın almış, diğer bazı rivayetlerde ise bir başkası kendisine böyle bir gerdanlığı satın alma hakkında soru sormuş, kimi rivayetlerde de o, gerdanlık altın ve boncuktan idi, kimilerinde altın ve mücevherat idi, kimilerinde ise altın ile birbirine bağlanmış boncuklardı, kimi rivayetlerde oniki dinara, kimilerinde ondokuz dinara, bazısında da yedi dinara satın aldığını belirtmiştir.
Hafız İbn Hacer dedi ki: Bu durum zayıf olmasını (hadisi kastediyor) gerektirmez. Aksine hadisin delil olarak gösterilmesindeki maksat olduğu gibi durmaktadır. Bunda bir ihtilâf yoktur. O da (altın ve diğer maddelerin) ayrılmadıkça satılmasının nehyedilmiş olmasıdır. Bunların cinsi ya da değerinin ne kadar olduğu ile ilgili ifadeler ise bu durumda hadisin muzdarip olmasını gerektirecek şekilde ileri sürülemez.
Aynı şekilde ravinin tayini hususunda ittifak edilmekle birlikte adında, künyesinde ya da benzer bir husustaki ayrılıklar da ızdırabı gerektirmez. Nitekim bu, sahih hadislerde çokça görülen bir husustur.

Metinde İdrâc

Metinde idrâc: Ravilerden birisinin hadise gerekli açıklamayı yapmaksızın kendiliğinden bir söz araya sokuşturmasıdır. Bunu ya bir kelimeyi açıklamak, ya bir hüküm istinbat etmek ya da bir hikmeti beyan etmek için yapar.
İdrâc hadisin başında, ortasında ve sonunda olabilir.

4

Başında yapılan idrâca örnek: Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği:
"[Abdest azalarını iyice yıkayınız (isbâğl)]. Ayak topuklarının ateşten vay haline!"
Buradaki *"abdest azalarını iyice yıkayınız"* ifadesi Ebu Hureyre'nin sözünden müdrec (derc edilmiş, araya sokuşturulmuş) bir ifadedir. Buhârî'nin yine ondan naklettiği şöyle dediğine dair rivayet bunu açıklamaktadır: Ebu Hureyre dedi ki: Abdest azalarını iyice yıkayınız. Çünkü Ebu'l-Kasım *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki: *"Ateşten topukların vay haline!"*
Hadisin ortasında idrâca örnek: Âişe *Radıyallahu anhâ*'nın, Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'e vahyin ilk gelişi ile ilgili hadisi gösterilebilir. Orada diyor ki:
"Hira dağında inzivâya çekilir ve orada belli sayılarda geceler boyunca tehannüs [taabbud demektir] ederdi."
Hadisteki "o taabbud demektir" ifadesi ez-Zührî'ye ait müdrec bir sözdür. Bunu Buhârî'nin yine onun yoluyla şu lafızla gelen rivayeti açıklamaktadır: Peygamber Hira mağarasına gider ve orada tehannüs ederdi. (ez-Zührî) dedi ki: [Tehannüs teabbud demektir.] Belli sayıdaki gecelerde (tehannüs ederdi).
Hadisin sonunda idrâca örnek: Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*'dan rivayete göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz benim ümmetim kıyamet gününde abdest izleri dolayısıyla elleri ve ayakları nurlanmış olarak çağırılacaklardır.* [Binaenaleyh sizden kim bu nurlanacak kısımlarını uzatabilirse onu yapsın.]
Buradaki "binaenaleyh sizden kim bu nurlanacak kısımlarını uzatabilirse onu yapsın" ifadesi, Ebu Hureyre'nin sözü olup, müdrec bir ifadedir. Bunu sadece Nuaym b. el-Mücemmir, Ebu Hureyre'den naklettiği rivayette zikretmiştir. Ondan Müsned'de nakledilen rivayetinde şöyle dediği zikredilmiştir: "Binaenaleyh kimin... gücü yeterse" ifadesi Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in sözü müdür, yoksa Ebu Hureyre'nin sözü müdür bilemiyorum, fakat hafızlardan birden çok kişi bunun müdrec bir ifade olduğunu açıklamış bulunmaktadır. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye de: Bunun Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in sözlerinden olmasına imkân yoktur, demektedir.
c- Bir delil bulunmadıkça hadiste idrâc olduğuna hüküm verilemez. Bu da ya ravinin kendi sözüyle veya muteber bir imamın sözüyle ya da sözün kendisinden Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in söylemesinin imkansız olduğunun anlaşılmasıyla bilinir.

Hadiste Ziyade

Hadiste ziyade: Ravilerden birisinin hadisten olmayan bir şeyi hadise katması demektir.
İki kısma ayrılır:
1- İdrâc kabilinden olması: Bu, ravilerden herhangi birisinin hadis olarak değil de kendiliğinden eklediği bir fazlalıktır. Bunun hükmü az önce açıklandı.
2- Bazı ravilerin bu fazlalığın bizzat hadisten olduğunu ifade ederek gelmesi.
Eğer bu ziyade sika olmayan bir ravi tarafından zikredilmiş ise kabul edilmez. Çünkü onun münferiden yaptığı rivayet kabul olunmazken, başkasından ayrı fazladan yaptığı rivayetin reddedilmesi öncelikle sözkonusudur. Şayet bu ziyade sika bir raviden geliyor ise eğer kendisinden daha çok rivayeti bulunan yahut daha sika bir kimsenin rivayeti ile uyuşmuyor ise bu fazlalık kabul edilmez. Çünkü bu durumda bu fazlalık şâz olur.
Mesela, Malik'in Muvatta'daki rivayetine göre İbn Ömer *Radıyallahu anh* namaza başladığı vakit ellerini omuzlarının hizasına kaldırırdı. Başını rükû'dan kaldırdığı vakit de daha aşağı kaldırırdı.
Ebû Dâvûd dedi ki: Bildiğim kadarıyla onları daha aşağı kaldırdığını İmam Malik'ten başkası sözkonusu etmemiştir.
Halbuki İbn Ömer *Radıyallahu anh*'dan Peygamberimize merfû' olarak naklettiği sahih rivayetinde belirttiğine göre; Peygamberimiz namaza başladığı vakit ellerini omuz hizalarına kadar kaldırırdı. Rükû'a vardığında da, rükû'dan başını kaldırdığında da -herhangi bir fark olmadan- ellerini omuz hizasına kaldırırdı.
Eğer yaptığı fazlalık başkasının rivayetine aykırı değil ise kabul edilir. Çünkü bu rivayette fazla bir bilgi vardır.
Örnek: Ömer *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği hadise göre o Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'i şöyle buyururken dinlemiştir: *"Sizden herhangi bir kimse abdest alır ve azanın son noktasına kadar ulaşır yahut abdest azalarını iyice yıkar, sonra da: Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve Muhammed Allah'ın kulu ve Rasûlüdür, derse mutlaka ona cennetin sekiz kapısı da açılır, hangisinden dilerse girer."*
Muslim bu hadisi iki yoldan rivayet etmiş olup, bunlardan birisinde *"...Allah'tan başka..."* sözünden sonra *"o bir ve tektir, onun ortağı yoktur"* ziyadesi vardır.

Hadisi İhtisar Etmek

Hadisi ihtisar etmek: Hadisi rivayet edenin ya da nakledenin hadisten bir şeyler hazfetmesi (onları zikretmemesi)dir.
Ancak beş şart ile caizdir:
1- İstisnâ, gaye, hal, şart ve buna benzer hadisin anlamını ihlâl etmemesi

Örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki: *"Altını altın karşılığında misli misline olmadıkça satmayınız."; "Mahsulün olgunlaşacağı ortaya çıkmadıkça satmayınız."; "Hakim kızgın iken iki kişi arasında sakın hüküm vermesin."* Kendisine, kadın rüyada ihtilam olduğu takdirde gusletmesi gerekir mi diye soran Um Süleym'e cevap olarak söylediği: *"Suyu gördüğü takdirde evet"* diye cevap vermesi; *"Sizden herhangi bir kimse: Allah'ım dilersen bana mağfiret buyur demesin"; "Mebrur haccın cennetten başka hiçbir mükafâtı yoktur"* gibi.
Bu hadislerde Peygamberimizin *"misli misline olmadıkça"; "Olgunlaşacağı ortaya çıkmadıkça"; "O kızgın iken"; "Suyu gördüğü takdirde";"Dilersen";"Mebrûr"* lafızlarının hazfedilmesi (zikredilmemesi) caiz değildir. Çünkü bu sözleri hazfetmek hadisin anlamını ihlâl eder.
2- Hadisin zikredilmesine sebep teşkil eden bölüm hazfedilmemelidir.
Örnek: Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği şu hadistir: Bir adam Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e şöyle sordu:
"Biz denizde yolculuk yapıyoruz. Beraberimizde az miktarda su taşıyoruz. O su ile abdest alırsak susuz kalırız, deniz suyuyla abdest alabilir miyiz?" Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*:
"O suyu temiz, ölüsü helâl olandır" diye buyurdu.
Burada *"o suyu temiz olandır"* buyruğunun hazfedilmesi caiz değildir. Çünkü hadis bu sebeple sözkonusu edilmiştir. Hadisten maksat ta odur.
3- Hazfedilen bölüm sözlü ya da fiilî bir ibadetin niteliğini açıklamak için zikredilmemiş olmalıdır.
Örnek: İbn Mesud *Radıyallahu anh*'dan gelen rivayete göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
"Sizden herhangi bir kimse namazda oturduğu takdirde: "En güzel ibadetler dualar, hoş ve temiz zikirler Allah'a mahsustur. Selam sana ey peygamber! Allah'ın rahmeti ve bereketleri de. Selam bizlere ve Allah'ın salih kullarına şehadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve Rasûlüdür" desin.
Burada bu hadiste belirtilen meşru nitelik ile ilgili herhangi bir bölümün -hadiste hazfolduğuna işaret edilmedikçe- hazfedilmesi caiz değildir.
4- Hazfedenin lafızların medlûllerini, anlamı ihlâl eden (bozan) ve etmeyen hazfi bilen birisi olmalıdır ki, farkına varmaksızın anlamı ihlâl eden bir hazifte bulunmasın.
5- Ravinin hadisi ihtisar ettiği yahut eğer tam olarak rivayet ederse ona bir fazlalık kattığı şeklinde hıfzı kötü birisi zannedilecek şekilde itham altında tutulan birisi olmaması gerekir. Çünkü böyle bir durumda hadisi kısaltması hadisin kabulünde tereddüt etmeyi gerektirir ve bu sebeple hadis zayıf olur.
Bu şart bilinen ve tedvin edilmiş kitaplar dışındaki hadisler hakkında sözkonusudur. Çünkü bu kitaplara başvurmak suretiyle tereddüt ortadan kaldırılabilir.
Şayet bu şartlar eksiksiz bulunacak olursa hadisi ihtisar etmek caiz olur. Özellikle de hadisin herbir bölümünü uygun yerinde delil göstermek için hadisin taktî'i (uygun yerlerden kısım kısım ayrılarak rivayet edilmesi) caizdir. Çünkü bu iş, muhaddis ve fukahâ tarafından çokça yapılmıştır.
Fakat daha uygun olan hadisin ihtisâr edilerek rivayet edilmesi halinde hadiste ihtisarda bulunulduğuna işaret ederek: İlâ âhiri'l-hadis (hadisi sonuna kadar zikretti) yahutta: Zekere'l hadis (hadisin, geri kalan bölümlerini zikretti) ve benzeri ifadeler kullanır.

Mana Yoluyla Hadis Rivayeti

Mana yoluyla hadis rivayeti: Kendisinden hadis rivayet edilenin kullandığı lafızlardan başka lafızlar kullanarak hadisi nakletmek demektir.
Ancak üç şartla caizdir:
1- Dil ve kendisinden rivayette bulunulanın maksadı açısından hadisin anlamını bilmesi.
2- Ravinin hadisin anlamını ezberlemiş olmakla birlikte lafzını unutması sebebiyle bunu gerektiren bir zorunluluğun bulunması.
Eğer lafzını hatırlıyor ise muhatabın dili ile ona anlatmaya gerek duyulması hali dışında değişiklikte bulunması caiz değildir.
3- Lafzın zikir ve benzeri hadislerde olduğu gibi telaffuzları ile ibadet olunan türden olmaması.
Eğer hadisi manasıyla rivayet ederse bunu hissettirecek ifadeler kullanarak hadisin sonunda: "Yahut nasıl buyurmuşsa öyle" ya da "buna yakın ifadelerle..." demesi gerekir. Nitekim Enes *Radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği; mescidde küçük abdestini bozan bedevi ile ilgili olayı anlatan hadis te böyledir: Daha sonra Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem* onu çağırdı ve ona dedi ki:
"Bu mescidlerde bu türden küçük abdest ve pisliklerin yapılması uygun değildir. Mescidler ancak yüce Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve Kur'ân okumak içindir." Ya da Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in buyurduğu ifadeler gibi...
Namazda bilmeden konuşan Muaviye b. el-Hakem'in hadisinde de nakledildiği üzere Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* namaz kıldıktan sonra ona şunları söylemişti:

"Şüphesiz bu namazda insanların sözleri türünden şeyler konuşmak uygun değildir. Onda söylenebilecek sözler tesbih, tekbir ve Kur'ân kıraatidir." Yahut Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in söylediği gibi.

Mevzu (Uydurma) Rivayetler

Mevzu: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* aleyhine yalan olarak uydurulmuş hadistir.
Hükmü: Reddedilmesidir. Böyle bir rivayeti ancak ondan sakındırmak maksadıyla uydurma olduğu açıklanarak zikretmek caiz olur. Çünkü Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
"Her kim yalan olduğunu gördüğü bir hadisi benden diye naklederse o, yalan söyleyenlerden birisidir."[5]
Hadisin uydurma olduğu bir kaç yolla bilinebilir. Bazıları:
1- Hadisi uyduranın bunu itiraf etmesi
2- Hadisin akla aykırı olması. Mesela, iki çelişkili hususu birarada sözkonusu etmesi, imkânsız bir şeyin varlığını dile getirmesi yahut vacip (var olması zorunlu) bir şeyin varlığına aykırı ifadeler taşıması ve benzeri hususlara aykırılığı.
3- Dinde kesin olarak bilinen hususlara muhalif olması. Mesela İslam'ın rükünlerinden birisini kaldırması, faizi ya da benzer bir hükmü helal kılması yahut kıyametin kopacağı zamanı tayin etmesi yahut Muhammed *Sallallahu aleyhi vesellem*'den sonra bir peygamber gönderilmesinin mümkün olduğunu ifade etmesi ve buna benzer hususlar ihtiva etmesi.
Uydurma hadisler pek çoktur. Bunlardan bazıları:
1- Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in kabrini ziyarete dair hadisler.
2- Recep ayının faziletine ve onda namaz kılmanın üstünlüğüne dair hadisler.
3- Musa *aleyhisselam*'ın arkadaşı olan Hızır'ın hayatta olduğuna ve onun Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in huzuruna geldiğine ve defninde bulunduğuna dair hadisler
4- Çeşitli konulara dair hadisler. Bunların bazısını zikredelim:
"Arapları şu üç sebep dolayısıyla seviniz. Çünkü ben arabım, Kur'ân arapçadır, cennetliklerin konuşacağı dil arapçadır."; "Ümmetimin ihtilâfı rahmettir."; "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyan için çalış, yarın ölecekmiş gibi âhiretin için çalış."; "Dünya sevgisi hertürlü günahın başıdır."; "Vatan sevgisi imandandır."; "En hayırlı isimler hamd ve abd anlamını ihtiva eden isimlerdir."; "Bir satış ve onunla birlikte bir şart yasaklanmıştır."; "Sizin oruç tuttuğunuz gün kurban keseceğiniz gündür. (Kurban bayramının ilk günüdür.)"
Sünneti savunmak ve ümmeti sakındırmak amacıyla mevzu hadisler ile ilgili gerekli bilgileri vermek üzere hadis alimleri pekçok eser telif etmişlerdir. Meselâ:
1- İbnu'l-Cevzî (vefatı 597 H.)'nin *el-Mevzuâtu'l-Kübrâ* adlı eseri. Fakat bütün mevzu hadisleri toplamadığı gibi mevzu olmayan hadisleri de mevzu göstermiştir.
2- Şevkânî (vefatı 1250 h.) *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ahadîsi'l-Mevzûa.* Mevzu olmayan hadisleri mevzu diye göstermek suretiyle bir çeşit gevşeklik göstermiştir.
3- İbn Arrak (vefatı 963 h.) *Tenzihu'ş-Şeria el-Merfua ani'l-Ahbari'ş-Şenia el-Mevdua.* Bu hususta yazılmış en kapsamlı kitaptır.
Hadis uyduranlar pek çoktur. Onların ünlü büyüklerinden bazıları:
İshak b. Necîh el-Malatî, Me'nun b. Ahmed el-Herevî, Muhammed b. es-Saib el-Kelbî, el-Muğire b. Said el-Kûfî, Mukatil b. Ebi Süleyman, el-Vâkidî, İbn Ebi Yahya.
Hadis uyduranlar çeşit çeşittir.
1- Müslümanların akidesini ifsad etmek, İslâmı bozmak, hükümlerini değiştirmek isteyen zındıklar: Ebu Cafer el-Mansur'un öldürdüğü Muhammed b. Said el-Maslûb (haça gerilerek öldürülen) gibi. Bu Enes'den Peygamberimize merfû' diye şöyle bir hadis uydurmuştur:
"Ben peygamberlerin sonuncusuyum. Allah'ın dilemesi müstesnâ. Benden sonra peygamber gelmeyecektir."
Abdu'l-Kerim b. Ebi'l-Avcâ' da bu kabildendir. Bunu da Abbasî emîrlerinden birisi Basra'da öldürmüş ve öldürüleceği vakit şunları söylemiştir: "Ben aranızda haramı helal, helali de haram kıldığım dörtbin hadis uydurdum."
Denildiğine göre zındıklar Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in hakkında ondörtbin hadis uydurmuşlardır.
2- Halife ve emirlere yakınlaşmak isteyenler. Gıyas b. İbrahim gibi. Bu, güvercinlerle oynamakta olan Mehdi'nin yanına girince ona: Mü'minlerin emirine hadis naklet, denildi. O da peygamberimize kadar giden uydurma bir sened zikretti ve şöyle dedi: "Deve, ok, at ya da kanatlı (kuş) olması dışında yarış olmaz." el-Mehdi: Böyle bir şeyi uydurmasına ben sebep oldum, dedikten sonra güvercinleri terketti ve kesilmelerini emretti.
3- Avama yakınlaşarak gözlerine girmek isteyenler. Bunlar avamı teşvik yahut korkutmak ya da mal yahut mevki elde etmek amacıyla garip şeyleri zikrederlerdi. Mescidlerde, toplantılarda dehşete düşülecek şekilde garip şeyler anlatan kıssacılar bu kabildendir.
Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Maîn'den nakledildiğine göre onlar er-Rusâfe mescidinde namaz kılmışlar. Kıssacının biri ayağa kalkarak kıssa anlatmaya koyulup demiş ki: Bize Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Maîn

---

[5] Muslim

anlattı. Sonra da Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e kadar ulaşan bir sened zikrederek dedi ki: Her kim lâ ilâhe illallah diyecek olursa Allah o kimse için her bir kelimeden gagası altından, tüyü mercandan bir kuş yaratır... deyip uzunca bir kıssa anlattı. Kıssalarını anlatıp bitirdikten ve bağışları aldıktan sonra Yahya eliyle ona işaret etti. O da bir bağış alacağını düşünerek yanına gitti. Yahya ona: Bu hadisi sana kim nakletti diye sordu. Kıssacı: Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Maîn dedi.
"Yahya: Yahya b. Maîn benim, bu da Ahmed b. Hanbel'dir. Fakat biz hiç de Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in hadisinde böyle bir şey duymadık" dedi. Bunun üzerine kıssacı şunları söyledi:
"Ben Yahya b. Maîn'in ahmak olduğunu duyar dururdum. Ancak şu saate kadar bundan emin değildim. Sanki bu dünyada sizden başka Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel yokmuş gibi konuşuyorsun. Ben Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn diye bilinen onyedi kişiden hadis yazdım." Ahmed elbisesinin yeninin yüzüne örterek:
"Bırak bunu da kalkıp gitsin", dedi. O da onlarla alay eden bir tavırla kalkıp gitti.
4- Dinî hamaset sahipleri de İslâm'ın faziletli gördüğü işler, bununla alakalı hususlar, dünyaya karşı zâhid davranmak ve buna benzer hadisler uydurmuşlardır. Maksatları ise insanların dine yönelmelerini, dünyaya karşı da zahid olmalarını sağlamaktır. Merv kadısı Ebu Asme Nuh b. Ebi Meryem gibi. Bu tek tek Kur'ân surelerinin faziletleri hakkında bir hadis uydurmuş ve şöyle demiştir: "İnsanların Kur'ân'dan yüz çevirdiklerini Ebu Hanife'nin fıkhıyla, İbn İshak'ın Meğazisiyle uğraştıklarını gördüm." Bu sözleriyle, bu hadisi bundan dolayı vazettiğini (uydurduğunu) söylemektedir.
5- Bir mezhep, bir tarikat, bir şehir, bir önder ya da bir kabileye taassubla bağlanarak, taassubla bağlandığı şeyin faziletlerine ve onların övülmesine dair hadisler uydurmuşlardır. Meysere b. Abd Rabbih gibi. Bu kimse Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* adına Ali b. Ebi Talib *Radıyallahu anh*'ın faziletlerine dair yetmiş hadis uydurduğunu itiraf etmiştir.

Cerh Ve Ta'dîl

Cerh: Ravinin, rivayetinin reddedilmesini gereken bir niteliğe sahip olduğunu tesbit etmek yahut kabul edilmesini gerektiren bir niteliğe sahip olmadığını belirterek, rivayetinin reddedilmesini gerektirecek şekilde sözkonusu edilmesidir. Ravi hakkında: O kezzâbtır (çok yalancıdır), fasıktır, zayıftır, sika değildir, muteber değildir ya da hadisi yazılmaz, demek gibi.
Cerh mutlak ve mukayyed olmak üzere iki kısma ayrılır:
Mutlak: Ravinin herhangi bir kayıt sözkonusu edilmeden cerh edildiğini belirtmek. Bu her halükârda onun rivayetinin reddedilmesini gerektirir.
Mukayyed: Ravinin şeyh (hoca) ya da taife ya da buna benzer muayyen bir şeye nisbetle cerhedildiğinin sözkonusu edilmesi. Bu o muayyen şey, hakkındaki rivayetinin reddedilmesini gerektiren bir illet olur, başka hususlar için olmaz.
Mesela: İbn Hacer, *et-Takrib*'de Zeyd b. el-Humam hakkında: "Ondan Muslim de rivayet etmiştir" demiştir. O doğru sözlüdür. Fakat es-Sevrî yoluyla gelen hadiste hata eder. Bu durumda onun es-Sevrî'den rivayet ettiği hadisleri zayıf olur, başkaları olmaz. Hulâsa müellifinin İsmail b. Ayyâş hakkındaki: Ahmed, İbn Maîn'in ve Buhârî Şam ehlinden yaptığı rivayetlerde sika olduğunu fakat Hicazlılardan yaptığı rivayette zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda onun Hicazlılardan rivayet ettiği hadisleri zayıf, Şamlılardan rivayetleri zayıf değildir. Yine eğer mesela, Allah'ın sıfatları ile ilgili hadisler de zayıftır, denilecek olursa, diğer hususlara dair hadisler de zayıf olmaz.
Fakat cerhin kayıtlı olarak sözkonusu edilmesinden kasıt, onun bu kayıtlı konuda sika olduğu iddiasını bertaraf etmek ise, başka hususlarda zayıf olmasına da engel değildir.
Cerhin birtakım mertebeleri vardır:
En yüksek mertebe, bu hususta en ileri noktaya ulaşıldığına delâlet eden ifadelerdir. İnsanlar arasında en yalancı kişidir, yalancılık ta bir rükündür ifadeleri gibi.
Bundan sonra mübalağaya delâlet eden ifadeler gelir. O kezzabtır (çok yalancıdır), vaddâ'dır (çok hadis uydurur) ve deccaldir ifadeleri gibi. En hafifleri ise o leyyin (yumuşak, gevşek), hıfzı kötü ya da hakkında ileri geri konuşulmuştur, anlamındaki tabirlerdir.
Bunlar arasında ise bilinen çeşitli mertebeler vardır.
Cerhin kabul edilmesi için beş şart aranır:
1- Cerh yapanın adaletli olması gerekir. Fâsıkın cerhi kabul edilmez.
2- Uyanık birisi tarafından yapılmalıdır. Gafleti bulunanın (yanılan birisinin) cerhi kabul edilmez.
3- Cerhin sebeplerini bilen birisi tarafından yapılmalıdır. Cerh ve tenkid sebeplerini bilmeyenin cerhi kabul edilmez.
4- Cerhin sebebini açıklamalıdır. Müphem ifadelerle cerh kabul edilmez. Mesela: Zayıftır demek ya da hadisi reddolunur demekle yetinilmez. Ayrıca bunun sebebini de açıklaması gerekir. Çünkü cerhedilmesini gerektirmeyen bir sebeple onu cerhetmeye kalkışmış olabilir. Meşhur olan görüş bu cerhin kabul edilmesidir. İbn Hacer de müphem cerhin -âdil olduğu bilinen kimseler dışında- kabul edilmesini tercih etmiştir. Adil olduğu bilinen kimseler hakkında ise sebebi açıklanmadıkça cerhi kabul etmez.

Tercihe değer olan görüş de budur. Özellikle cerh yapan kişi bu alanın imamlarından (önder alimlerinden) birisi ise.
5- Adaleti mütevatir, imameti meşhur kimse hakkında yapılmamalıdır. Nafi, Şu'be, Malik ve Buhârî gibi. Bu ve benzerleri hakkındaki cerh ifadeleri kabul edilmez.

Ta'dîl: Ravinin rivayetinin kabul edilmesini gerektiren bir sıfata sahip olduğunun, rivayetinin de reddedilmesini gerektiren bir niteliğinin bulunmadığının belirtilmesi suretiyle ravinin sözkonusu edilmesidir. O sikadır, o sağlam birisidir, onda bir beis yoktur ya da hadisi reddolunmaz denilmesi gibi.
Mutlak ve mukayyed olmak üzere iki kısma ayrılır:
1- Mutlak: Ravinin herhangi bir kayıt sözkonusu edilmeden adalet ile anılmasıdır. Bu onun her durumda sika olduğunun belirtilmesi demektir.
2- Mukayyed: Ravinin şeyh, taife ya da buna benzer muayyen bir şeye nisbetle âdil olduğunun belirtilmesidir. O vakit bu, o muayyen şeye nisbetle sika olduğunu -başka hususlarda böyle olmadığını- ifade etmek olur.
O, ez-Zührî'den rivayet ettiği hadisleriyle yahut Hicazlılardan rivayet ettiği hadisleriyle sika birisidir, denilmesi gibi. Onun, kendilerinden rivayet yapması halinde sika olduğu belirtilen hadis rivayetleri dışında sika kabul edilmez. Ancak bundan maksat bu kimselerden yaptığı rivayetinin zayıf olduğu iddiasını bertaraf etmek ise, o takdirde bunların dışındakilerden yaptığı rivayetlerde de sika olmasına engel değildir.
Tadilin mertebeleri vardır: En üstün mertebe, bu hususta en ileri noktada olduğuna delâlet eden ifadelerdir. İnsanların en sikasıdır, sağlam rivayet etmekte en ileri nokta odur, gibi.
Sonra bir ya da iki sıfat ile pekiştirilen sikalıktır. Mesela sikadır, sikadır yahut sikadır, sebt (sağlam)dır ya da buna benzer ifadeler.
En alt mertebesi ise en hafif cerhe yakın olduğunu hissettiren ifadelerdir. Salihtir yahut mukaribdir ya da hadisi rivayet edilir yahut buna benzer ifadeler gibi. Bunun arasında ise bilinen daha başka mertebeler de vardır.
Tadilin kabul edilmesi için dört şart aranır:
1- Tadil yapanın adaletli olması gerekir, fâsık bir kimsenin tadili kabul edilmez.
2- Uyanık olması gerekir. Dış görünüşe aldanan gafil kimsenin tadili kabul edilmez.
3- Adalet sebeplerini bilen bir kimse tarafından yapılmalıdır. Kabul ve red sıfatlarını bilmeyenin tadili kabul edilmez.
4- Rivayetinin reddedilmesini gereken yalancılık, açık fasıklık ya da buna benzer bir husus ile ün salmış bir kimse hakkında yapılmamış olmalıdır.

Cerh ve Ta'dîl Teâruz Ederse (Çatışırsa):

Cerh ve tadilin teâruzu: Ravinin, hem rivayetinin reddedilmesini gerektiren hem de kabul edilmesini gerektiren bir şekilde sözkonusu edilmesidir. Kimi ilim adamları onun hakkında o sikadır derken kimilerinin de o zayıftır demesi gibi.
Teâruzun dört hali sözkonusudur:
1. Hal: Cerhin de, tadilin de müphem bırakılmış olması: Yani her ikisinde de cerh ya da tadil sebebinin açıklanmamış olmasıdır.
Eğer müphem cerhin kabul edilmeyeceği görüşünü benimsiyor isek o zaman tadil edenlerin görüşü kabul edilir. Çünkü vakıada onunla teâruz eden bir husus yoktur.
Eğer kabul edileceği görüşünü benimsersek -ki tercihe değer olan budur- o takdirde teâruz sözkonusu olur. Bu durumda ikisinden tercih edilmeye değer olan kabul edilir. Ya o görüşü söyleyenin adaleti ya da şahsın durumunu bilmek hakkındaki görüş ya da cerh ve tadilin sebepleri ya da sayıca çokluk bakımından tercihe değer görülen kabul edilir.
2. Hal: Her ikisinin de açıklanmış olması yani her ikisinde de cerh ve tadilin sebeplerinin beyan edilmiş olması. Bu durumda cerh kabul edilir. Çünkü cerhi söyleyen fazladan bir şeyler bilmektedir. Ancak tadilde bulunan kimsenin: Ben kendisi sebebiyle raviyi cerhettiği hususu daha iyi biliyorum. O husus ortadan kalkmış bulunmaktadır, demesi hali müstesnadır. O vakit tadil görüşü kabul edilir. Çünkü bu görüşü belirtenin fazladan bir bildiği vardır.
3. Hal: Tadil müphem, cerh açıklanmış ise bu durumda cerh kabul edilir çünkü cerhi kabul edenin fazladan bir bildiği vardır.
4. Hal: Cerhin müphem, tadilin ise açıklanmış olması hali. Bu durumda, tercih edilmeye değer olduğundan ötürü tadil kabul edilir.
Birinci kısım burada sona ermektedir. İkinci kısım: "Hadisin, kendisine izafet edildiği kimse bakımından kısımları" ile başlayacaktır.

İKİNCİ KISIM
HABERİN, KENDİSİNE İZAFET EDİLDİĞİ KİMSE BAKIMINDAN KISIMLARI

Haber kendisine izafet edildiği kimse itibariyle üç kısma ayrılır: merfû', mevkûf ve maktû'.
a- Merfû': Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e izafe edilendir. Bu da iki kısma ayrılır. Sarih (açık) merfû' veya hükmen merfû':
I- Sarih merfû': Bizzat Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e izafe edilen söz, fiil, takrir, ahlakî vasıf ya da yaratılışının niteliği ile alakalı şeylerdir.
Söze misal: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki:
"Kim bizim bu işimiz üzere olmayan bir iş yaparsa o merduttur."
Fiile misal: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* evine girdiği vakit misvak kullanmakla başlardı.
Takrire misal: Cariye'ye: Allah nerede diye sorduğunda onun: Göktedir demesi üzerine bu hususta Peygamberimizin ona itiraz etmeyip, ikrarda bulunmasıdır.
İşte Peygamberimizin bildiği halde karşı çıkıp reddetmediği herbir söz ya da fiil, sarihan merfû' takrirî bir hadistir.
Onun ahlakî niteliğine dair örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* insanların en cömerdi, insanların en kahramanı idi. Ondan bir şey istenip de hayır dediği görülmemiştir. Daima güleç yüzlü idi. Yumuşak huylu idi, sert değildi. İki iş arasında muhayyer bırakıldı mı mutlaka onların kolay olanını tercih ederdi. Eğer günah ise o vakit insanlar arasında o işten en uzak kalan o olurdu.
Yaratılışındaki niteliğine dair örnek: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* orta boylu idi. Ne uzun, ne de kısaydı. Omuzları genişti. Saçı kulak yumuşaklarına kadar varırdı. Bazan omuzlarına vardığı da olurdu. Sakalı güzeldi. Sakalında birkaç beyaz kıl vardı.
II- Hükmen merfû': Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e izafe edilmiş hükmünü taşıyan rivayetlerdir. Bu da birkaç türlüdür:
1- Kişisel görüş ile söylenmesi mümkün olmamak, tefsir mahiyetinde olmamak, o sözün sahibi İsrailiyatı kabul etmekle tanınan birisi olmamak şartıyla, sahabenin sözü. Mesela bu söz kıyametin alametleri yahut kıyametin halleri ya da amellerin karşılıkları ile ilgili bir haber ise, şayet kişisel görüş türünden olursa o zaman bu mevkûf olur.
Eğer tefsir mahiyetinde ise aslolan kendi hükmünü almasıdır. Tefsir türü rivayetler mevkûf olur.
Şayet o sözü söyleyen İsrailiyatı kabul etmekle tanınmış birisi ise, bu durumda bu söz İsrailiyata dair bir haber yahut merfû' bir hadis olmak arasındadır. Bu husustaki şüphe dolayısıyla hakkında hadis olduğu şeklinde hüküm verilmez.
Abdullah b. Abbas, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Ömer b. el-Hattab ve Abdullah b. Amr b. el-Âs diye bilinen "el-Abadile"nin Kâb el-Ahbar'dan yahut başkasından İsrailoğullarına dair birtakım haberleri aldıkları muhaddisler tarafından zikredilmiş bulunmaktadır.
2- Kişisel görüş kabilinden olmasına imkân bulunmayan sahabi fiili. Buna örnek Ali *Radıyallahu anh*'ın küsuf namazını herbir rekatte iki rükû'dan fazla rükû' yaparak kılmasını göstermişlerdir.
3- Sahabinin herhangi bir hususu Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* dönemine izafe etmekle birlikte peygamberin bu işi bildiğini sözkonusu etmemesi. Ebu Bekr *Radıyallahu anh*'ın kızı Esma *Radıyallahu anha*'nın: Biz Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* döneminde Medine'de iken bir at kestik ve onu yedik, şeklindeki sözü buna örnektir.
4- Sahabinin herhangi bir hususun sünnetten olduğunu söylemesi. İbn Mesud *Radıyallahu anh*'ın: -Namazdakini kastederek- teşehhüdü gizli yapmak sünnettir, demesi gibi.
Şayet bu sözü tabiînden birisi söylerse bunun merfû' olduğu söylendiği gibi, mevkûf olduğu da söylenmiştir. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesud'un: İmamın iki bayramda aralarını bir oturuşla ayıracağı iki hutbe okuması sünnettir, sözü gibi.
5- Sahabinin: Biz emrolunduk, bize yasak kılındı, insanlara emrolundu ve benzeri sözler söylemesi.
Um Atiyye *Radıyallahu anha*'nın söylediği: Bize iki bayramda hür kadınları (namazgaha) çıkarmamız emredildi; sözü ile; bizlere cenazelerin peşinden gitmek yasaklandı. Bununla birlikte bu hususta kesin bir ifade kullanılmadı, sözü; İbn Abbas *Radıyallahu anh*'ın: İnsanlara (hac sırasında) yapacakları son iş Beytullah'a veda etmeleri olsun diye emrolundu; Enes *Radıyallahu anh*'ın: Bıyıkların kesilmesi, tırnakların kesilmesi, koltuk altlarının yolunması, eteğin traş edilmesi için bize vakit tayin edildi ve kırk günden daha fazla bunları bırakmamamız istendi, şeklindeki sözleri gibi.
6- Sahabinin herhangi bir şey hakkında masiyet hükmünü vermesi. Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*'ın ezandan sonra mescidden çıkıp giden kimse hakkındaki: Buna gelince Ebu'l-Kasım *Sallallahu aleyhi vesellem*'e isyan etti, sözü gibi.
Aynı şekilde sahabinin herhangi bir şeyin itaat olduğu hükmünü vermesi de böyledir. Çünkü bir şeyin masiyet ya da itaat olması ancak şariîn nassı ile tesbit edilebilir. Sahabi ise bu hususta şari'den gelen bir bilgi sahibi değilse, bunu kesin olarak ifade etmez.
7- Hadisi rivayet edenlerin sahabi hakkında hadisi (peygambere) ref' etti ya da rivayet etti, demeleri. Said b. Cübeyr'in, İbn Abbas *Radıyallahu anh*'dan şöyle dediğine dair rivayeti gibi: Şifa üç şeydedir. Bir içim bal, hacamat bıçağının yırtması ve bir ateşle dağlamaktır ve ben ümmetime dağlamayı yasaklıyorum, deyip hadisi (peygambere) ref' etti.

Said b. el-Müseyyeb'in, Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*'dan rivayetle naklettiği şu hadis: Fıtrat beş şeydir, yahutta beş şey fıtrattandır: Sünnet olmak, etek traşı yapmak, koltuk altını yolmak, tırnakları kesmek, bıyıkları kesmek.
Aynı şekilde sahabi hakkında: ve hadisi nakletti yahut ona nisbet etti yahut hadisi peygambere kadar ulaştırdı ve buna benzer ifadeler kullanılması da böyledir. Bu tür ibareler açık (sarih) merfû' hükmündedir. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e hadisi izafe etmekte sarih olmasalar dahi bunu hissettirmektedirler.
b- Mevkûf: Sahabiye izafe edilmekle birlikte merfû' hükmü sabit olmayan rivayettir. Mesela, Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh*'ın şu sözü böyledir: Alimin yanılması, münafığın kitap ile mücadele etmesi ve saptırıcı imamların hükümleri yıkar.
c- Maktû': Tabiîye ve ondan sonra gelenlerden birisine izafe edilendir.
Örnek: İbn Sîrin'in şu sözü: Bu ilim bir dindir. Buna göre dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz.
İmam Malik'in şu sözü: Açıkta işlemen senin için güzel kaçmayan şeyleri gizlice yapmayı da terket.

Sahabi

Sahabi: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* ile ona iman ederek birlikte bulunan yahut onu gören ve bu hal üzere ölen kimsedir.
Buna göre önce irtidad eden, sonra tekrar İslama dönen kimseler de kapsama girer. el-Eş'as b. Kays gibi. Çünkü o Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in vefatından sonra irtidad eden kimselerdendi. Daha sonra Ebu Bekir'in huzuruna esir olarak getirildi, tevbe etti. Ebu Bekir *Radıyallahu anh* da onun tevbesini kabul etti.
Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* hayattayken ona iman etmekle birlikte, onunla bir arada olmayan kimseler bu kapsam dışında kalmaktadır. Necaşi gibi. İrtidad edip de mürted olarak ölen kimseler de böyle. Abdullah b. Hatal gibi. O Mekke'nin fethedildiği günü öldürülmüştü. Rabia b. Umeyye b. Halef de Ömer *Radıyallahu anh*'ın halifeliği döneminde irtidad etti ve mürted olarak öldü.
Ashab-ı kiramın sayısı pek çoktur. Kesin olarak onların sayılarını tesbit etmeye imkân yoktur. Fakat yaklaşık olarak yüzondörtbin kişi oldukları söylenmiştir.
Ashabın hepsi sikadırlar ve adaletlidirler. Onlardan bir kişinin dahi rivayeti makbuldür. İsterse bu kişi meçhul olsun. Bundan dolayı, sahabinin cehaleti (kim olduğunun bilinmemesi) zarar vermez, denilmiştir.
Ashab-ı kiramın durumlarına dair anlattıklarımızın delili de şudur: Yüce Allah da, Rasûlü de pek çok nasda onlardan övgüyle sözetmiştir. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* de onlardan müslüman olduğunu bildiği herbir kişinin sözünü kabul etmiş ve durumu hakkında soru sormamıştır. İbn Abbas *Radıyallahu anh*'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir bedevi Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e gelerek:
"Ben hilali -ramazan ayı hilalini kastediyor- gördüm dedi." Peygamberimiz:
"Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet ediyor musun?" diye sorunca, bedevi:
"Evet dedi. Peygamber:
"Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet ediyor musun?" diye sordu. Bedevi yine:
"Evet" dedi. Peygamber şöyle buyurdu:
"Ey Bilal kalk, insanlar arasında yarın oruç tutmaları için nida et."
Bu hadisi Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî rivayet etmiş olup İbn Huzeyme ve İbn Hibban sahih olduğunu belirtmişlerdir.
Herhangi bir kayıt sözkonusu edilmeksizin son vefat eden sahabi Leys'li Âmir b. Vasile olup, Mekke'de hicri 110 yılında vefat etmiştir. O Mekke'de en son vefat eden sahabidir.
Medine'de en son vefat eden sahabi ise Hazrecli Ensardan Mahmud b. er-Rabi'dir. Hicri 99 yılında vefat etmiştir.
Şam bölgesinde Dımaşk şehrinde son ölen sahabi Leys'li Vâsile b. el-Eska'dır 86 hicri yılında vefat etti.
Hıms'da ise Mâzin'li Abdullah b. Busr 96 yılında vefat etti.
Basra'da en son vefat eden sahabi Hazrec'li ensardan Enes b. Malik'tir. 93 yılında vefat etmiştir.
Kûfe'de en son vefat eden sahabi Eslem'li Abdullah b. Ebi Evfâ'dır. Hicri 87 yılında vefat etmiştir.
Mısır'da en son vefat eden sahabi Abdullah b. el-Haris b. Ceze, ez-Zebîdî olup 89 hicri yılında vefat etmiştir.
110 yılından sonra onlardan herhangi bir kimse hayatta kalmamıştır. Çünkü İbn Ömer *Radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem* hayatının sonlarında bize bir namaz kıldırdı. Selam verdikten sonra kalkıp dedi ki: "Şu geçen geceniz var ya bundan itibaren yüz yıl sonuna kadar bugün yeryüzünde bulunanlardan hiçbir kimse hayatta kalmayacaktır."[6]
Bu ise Muslim'in, Cabir yoluyla gelen hadiste rivayet ettiği üzere Peygamberimizin vefatından bir ay önce olmuştu.
Ashab-ı kiramdan en son vefat eden kişileri bilmenin iki faydası vardır:
1- Bu nihai tarihten sonra ölen bir kimseden sahabi olduğu iddia etse de kabul edilmez.
2- Bu son tarihten önce temyiz yaşına erişmeyen kimsenin ashab-ı kiramdan rivayet ettiği hadisler munkatı'dır.
Ashab-ı kiramdan bazıları çokça hadis nakletmişler. Bundan dolayı onlardan hadis alan da çok olmuştur. Kendilerinden binden fazla hadis rivayet edilen sahabiler şunlardır:

---

[6] Buhârî ve Muslim

1- Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*: 5374 hadis
2- Abdullah b. Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh*: 2630 hadis
3- Enes b. Malik *Radıyallahu anh*: 2286 hadis
4- Âişe *Radıyallahu anha*'dan: 2210 hadis rivayet edilmiştir.
5- Abdullah b. Abbas *Radıyallahu anh*'dan: 1660 hadis
6- Câbir b. Abdullah *Radıyallahu anh*'dan: 1540 hadis
7- Ebu Said el-Hudrî *Radıyallahu anh*'dan: 1170 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan çokça hadis rivayet edilmiş olması onların başkalarına göre peygamberden daha çok hadis öğrenmiş olmalarını gerektirmez. Çünkü sahabilerden birisinin az hadis nakletmiş olmasının sebebi, erken vefat etmiş olması olabilir. Peygamberimizin amcası Hamza *Radıyallahu anh* gibi. Yahut daha önemli işlerle meşgul olması olabilir, Osman *Radıyallahu anh* gibi. Yahut her iki sebep birlikte bulunmasından ötürü de olabilir, Ebu Bekir *Radıyallahu anh* gibi. Hem erken dönemde vefat etmiştir, hem de halifelikle uğraşmıştır. Ya da bundan başka sebepler dolayısıyla da olabilir.

Muhadram

Muhadram: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e hayatta iken iman etmekle birlikte, onunla bir araya gelememiş olan kimseye denir. Muhadramlar ashab ile tabiîn arasında bağımsız bir tabakadırlar denildiği gibi, hayır, onlar tabiînlerin büyükleridir, diye de söylenmiştir.
Bazı ilim adamları bunların yaklaşık kırk kişi kadar olduğunu dahi söylemiştir. Bunlardan bazıları: el-Ahnef b. Kays, el-Esved b. Yezid, Sâd b. İyas, Abdullah b. Ukeym, Amr b. Meymun, Ebu Muslim el-Havlânî, Habeşistan kralı Necaşi.
Muhadram kimsenin rivayet ettiği hadis, tabiînin mürseli kabilindendir. Böyle bir hadis munkatı olup, kabul edilip edilmeyeceği hakkında tabiînin naklettiği mürsel rivayetin kabulü ile ilgili görüş ayrılıkları aynen sözkonusudur.

Tabiûn

Tabiûn: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e iman eden bir kişi olarak sahabi ile birarada bulunan ve bu hali üzere ölen kimsedir.
Tabiûn pek çok olup, bunların sayılarının tesbitine imkân yoktur. Tabiûn üç tabakadırlar. Büyük, küçük ve ikisinin arasında.
Tabiûnun büyük tabakası rivayetlerinin çoğunluğu ashab-ı kiramdan olan kimselerdir. Said b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr ve Alkame b. Kays gibileri.
Küçük tabaka ise rivayetlerinin çoğunluğu tabiînden olan ve ancak az sayıdaki sahabi ile karşılaşmış bulunan kimselerdir. İbrahim en-Nehaî, Ebu'z-Zinâd ve Yahya b. Saîd gibi.
Orta tabaka ise hem ashabdan, hem de tabiîlerin büyüklerinden çokça rivayette bulunan kimselerdir. Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Mücahid, İkrime, Katade, Şâbî, Zührî, Ata, Ömer b. Abdu'l-Aziz, Salim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab gibi.

İsnâd

İsnâd: -Sened de denilir-: Hadisi bize nakleden hadisin ravileridir.
Mesela: Buhârî dedi ki: Bize Abdullah b. Yusuf anlattı, bize Malik, İbn Şihab'dan, o Enes b. Malik *Radıyallahu anh*'dan diye haber verdiğine göre Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
"Birbirinize buğzetmeyiniz, birbirinizi kıskanmayınız, birbirinize sırtınızı çevirmeyiniz. Allah'ın kardeş kulları olunuz. Müslüman bir kimsenin, müslüman kardeşinden üç günden fazla dargın durması helâl değildir."
Burada senedde Abdullah b. Yusuf, Malik, İbn Şihab ve Enes b. Malik bulunmaktadır.
İsnâd, âlî ve nâzil olmak üzere iki kısımdır:
Âlî isnad: Sıhhate daha yakın olandır, nâzil isnâd da bunun aksidir.
Uluvv iki türlüdür. Sıfat itibariyle uluvv, adet (saygı) itibariyle uluvv.
1- Sıfat itibariyle uluvv: Ravilerin zapt ya da adalet bakımından bir başka isnaddaki ravilerden daha güçlü olmaları demektir.
2- Sayı bakımından uluvv: Bir senetteki ravilerin sayılarının bir başka senede nisbetle daha az olması demektir.
Sayı azlığının uluvv olmasının sebebi, aradaki vasıtalar azaldıkça hata ihtimalinin azalmasından dolayıdır. Bundan dolayı böyle bir senedin sıhhat ihtimali daha yüksektir.
Nüzûl ise uluvvün karşıtı olup, o da sıfat itibariyle nüzul ve sayı itibariyle nüzûl olmak üzere iki türlüdür.
1- Sıfat itibariyle nüzûl: Bir senetteki ravilerin zapt ya da adalet bakımından bir diğer senetteki ravilerden daha zayıf olmaları demektir.
2- Sayı itibariyle nüzûl ise; bir senetteki ravi sayısının bir diğer senettekine nisbetle daha çok olması demektir.

Bazan aynı isnadda sıfat itibariyle uluvv ve sayı itibariyle uluvv türleri birarada bulunabilir. Bu durumda böyle bir isnad hem sıfat bakımından, hem sayı bakımından âlî olur.
Bazan birisi olur, diğeri olmaz. Bu durumda sened nitelik bakımından âlî, sayı bakımından nâzil olabilir ya da bunun aksi sözkonusu olur. Uluvv ve nüzûl (senedin âlî ve nâzil oluşunu) bilmenin faydası, tearuz halinde âlî olan isnadın lehine tercihte bulunma hükmünün verilebilmesidir.
Tahkikin sonucu şu ki: Muayyen bir isnad hakkında senedlerin en sahihi olduğu hükmü (mutlak olarak) verilemez. Böyle bir hüküm ancak bir sahabiye yahut bir beldeye yahut bir konuya nisbetle verilebilir. Mesela, Ebu Bekir'e ulaşan senedlerin en sahihi Hicazlıların senedlilerin en sahihi, nüzûl ile ilgili hadislerin sened itibariyle en sahihleri denilebilir. (İlim adamları) ashaba nisbetle en sahih olan senetleri sözkonusu etmiş bulunmaktadırlar. Bunların bir kısmı şunlardır: Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*'a ulaşan en sahih sened: Zühri, Said b. el-Müseyyeb'den, o Ebu Hureyre'den senedi; Abdullah b. Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh*'a ulaşan en sahih sened, Malik, Nafi'den, o İbn Ömer'den senedidir.
Enes b. Malik *Radıyallahu anh*'a ulaşan senedlerin en sahihi: Malik, Zühri'den, o Enes'den senedi,
Âişe *Radıyallahu anha*'ya ulaşan senedlerin en sahihi: Hişam b. Urve babasından, o Âişe'den senedi,
Abdullah b. Abbas *Radıyallahu anh*'ya ulaşan senedlerin en sahihi: Zührî, Ubeydullah b. Utbe'den, o İbn Abbas'tan senedidir.
Cabir b. Abdullah *Radıyallahu anh*'a ulaşan senedlerin en sahihi: Süfyan b. Uyeyne, Amr b. Dinar'dan, o Cabir'den senedidir.
Amr b. Şuayb'in babası (Şuayb)'den onun dedesi yani babası olan Şuayb'ın dedesi -ki o da Abdullah b. Amr b. el-Âs'dır- senedine gelince; kimileri bu hususta aşırıya giderek bunu senedlerin en sahihi olarak değerlendirirken, kimileri de; Şuayb dedesine yetişmemiştir, diyerek bu senedi munkatı' olduğundan reddetmiştir.
Ancak tercih edilen görüş bu senedin sahih ve makbul olduğudur. Buhârî dedi ki: Ben Ahmed b. Hanbel'i, Ali b. el-Medînî'yi, İshak b. Râhûye'yi, Ebu Ubeyd'i ve bütün arkadaşlarımızı Amr b. Şuayb, o babasından, o dedesinden diye gelen hadisleri delil gösterdiklerini ve müslümanlardan kimsenin bu rivayeti terketmediğini gördüm. Buhârî dedi ki: Hem onlardan sonra insan (gerçek hadis ravileri) kimler olabilir ki?
Şuayb'in dedesine yetişmediği gerekçesiyle bu senedi reddedenlere gelince, onların bu görüşleri de Şuayb'in dedesi Abdullah'dan hadis dinlediğinin sabit olmasıyla reddedilir. Bu durumda senedde inkıtâ' sözkonusu değildir.
Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye dedi ki: İslam imamları ve ilim adamlarının cumhuru Amr b. Şuayb'in -ona kadar ulaşan nakil sahih olması şartıyla- rivayet ettiği hadisi delil görmüşlerdir.

Müselsel

Müselsel: Ravilerin gerek rivayet eden, gerek rivayet ile ilgili aynı husus üzerinde ittifak etmeleri demektir.
Rivayet eden ile ilgili hususa örnek: Muaz b. Cebel *Radıyallahu anh*'ın rivayetine göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* ona dedi ki: *"Ey Muaz gerçekten ben seni seviyorum. Her namazın arkasında: "Allah'ım, seni zikretmek, sana şükretmek ve sana güzel bir şekilde ibadet etmek için bana yardım et" demeyi sakın terketme."* Bu hadisi nakleden herkesin, kendisinden bunu rivayet edecek olana: *"Ben seni seviyorum, bu sebeple: Allah'ım... bana yardım et de"* dediği zikredilmiştir.
Rivayet ile ilgili olan hususa örnek: Buhârî'nin Sahih'inde naklettiği şu hadistir: Bize Amr b. Hafs anlattı, bize babam anlattı, bize el-A'meş anlattı, bize Zeyd b. Vehb anlattı, bize Abdullah -İbn Mesud'u kastediyor- anlattı. Bize Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem* -ki o hem doğru olandır, hem de doğruluğu tasdik olunandır- anlattı, dedi ki: *"Sizden herhangi birinizin hilkati annesinin karnında kırk günde bir araya getirilir. Sonra alaka (kan emen bir sülük gibi yapışkan) olur...*
Burada ravilerin tek bir siga üzerinde ittifak ettikleri teselsülen görülmüştür. O da "haddesenâ: bize anlattı" sözüdür. Mesela, rivayet an fulanin an fulan: filandan, o filandan lafzı ile müteselsilen gelirse, yine böyledir.
Yahutta bu hadis ravinin hocasından duyduğu ilk ya da son hadis olması halinde de teselsül olursa, bu da müselsel olarak değerlendirilir.
Müselselin faydası: Ravilerin birbirlerinden rivayet alışlarını iyice zaptettiklerini ve herbirisinin kendisinden öncekine tabi oluşta itina gösterdiğini açıkça ortaya koymaktır.

Hadis Tahammülü ve Edâsı (Hadis Almak ve Rivayet Etmek)

Hadis tahammülü: Hadisi, kendisinden rivayet ettiği şahıstan alması demektir.
Üç şartı vardır:
1- Temyiz: Hitabı anlamak, ona doğru cevap vermek demektir. Çoğunlukla yedi yaşı tamamlanınca gerçekleşir.
Dolayısıyla yaşının küçüklüğünden ötürü temyizi olmayan birisinin hadis alması (tahammülü) sahih değildir. Aynı şekilde yaşlılığı dolayısıyla ya da bir başka sebepten ötürü temyiz gücünü kaybedenin de hadis alması sahih değildir.
2- Akıl: Deli ve bunağın hadis alması sahih değildir.

3- Mâni (tahammüle engel) hususlardan uzak olmak: Aşırı derecede uyuklamak yahut fazla gürültü ya da çokça meşgul eden bir durum sözkonusu iken hadis tahammülü (hadis almak) sahih olmaz.
Türleri pek çoktur. Bazıları şunlardır:
1- Şeyhin telaffuzu yoluyla hadis dinlemek. Bunun en yüksek mertebesi imlâ (şeyhin talebeye yazdırması) yoluyla gerçekleşendir.
2- Şeyhe (ravi tarafından) okumak. Buna "arz" adı verilir.
3- İcâze: Şeyhin kendisinden rivayet yapılmasına izin vermesidir. Bunun lafzî veya yazılı olarak yapılması arasında fark yoktur.
İlim adamlarının cumhûruna göre icazet yoluyla rivayet sahihtir. Çünkü buna ihtiyaç vardır. Fakat sahih olması için üç şart aranır:
a- Kendisinden rivayet etmesi için icazet verilenlerin ya tayin yoluyla ya da umumi bir ifade ile bilinir olması. Mesela, sana benden Sahih-i Buhârî'yi rivayet etmen için icazet verdim (tayin ile icazet); ya da sana benim bütün rivayetlerimi rivayet etmen için izin verdim gibi. Buna göre rivayet eden için hocasının rivayetlerinden olduğunu tesbit ettiği herbir şeyi, bu genel icazete binâen, ondan diye nakletmesi sahihtir.
Eğer rivayeti için icazet verilenler müphem (belirsiz) ise onları rivayet etmek sahih değildir. Mesela, ben sana Sahih-i Buhârî'nin bir kısmını benden rivayet etmene icazet verdim yahutta benim rivayetlerimin bir bölümünü rivayet etmene icazet verdim, demek gibi. Çünkü burada neyin rivayetine icazet verildiği bilinmemektedir.
b- Kendisine icazet verilen şahsın var olması gerekir. Dolayısıyla ister başkasına tabi olmak, isterse de bağımsız olarak var olmayan birisine icazet sahih olmaz. Mesela, sana ve senden doğacak çocuklara icazet verdim; yahutta filanın doğacak çocuğuna icazet verdim; derse icazet sahih değildir.
c- Kendisine icazet verilen şahsın kişi olarak yahutta niteliği itibariyle tayin edilmesi gerekir. Mesela: Sana ve filan kişiye benim naklettiğim rivayetleri benden rivayet etmeniz için icazet verdim; yahutta hadis ilmi öğrencilerine benim rivayetlerimi benden rivayet etmeleri için icazet verdim gibi.
Şayet icazet genel ise sahih olmaz. Bütün müslümanlara benden rivayet etmeleri için icazet verdim, demek gibi.
Mevcut olmayana ve tayin edilmeyene icazet vermenin sahih olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hadis Rivayeti (Edâu'l-Hadis)

Hadis rivayeti (edâsı): Başkasına ulaştırmak demektir.
Hadisi duyduğu gibi nakletmelidir. Hatta edâ sîgalarında bile böyle yapmalıdır. Bunun için haddesenî yerine, ahbaranî demez yahut semi'tu veya buna benzer bir ifade kullanmaz. Çünkü bunların ıstılahtaki anlamları farklıdır. İmam Ahmed'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Şeyhin (hadis alınan hocanın) haddesenî, haddesenâ, semi'tu, ahbaranâ gibi sözlerinde dahi lafzına tabi ol ve onun kullanmadığı lafzı kullanma!"
Edanın kabulü için birtakım şartlar vardır. Bazıları şunlardır:
1- Akıl: Delinin ve bunağın edası kabul edilmediği gibi yaşlılığı veya başka bir sebep dolayısıyla temyiz gücünü kaybetmiş olanın edâsı da kabul edilmez.
2- Bulûğ: Küçüğün edâsı kabul edilmez. Güvenilir, murahik (buluğ yaşı oldukça yaklaşmış) kimseden kabul edileceği söylenmiştir.
3- Müslüman olmak: Kâfir bir kimse müslümanken hadis tahammül etmiş (rivayet almış) olsa dahi kâfirin edâsı kabul edilmez.
4- Adalet: Fasıkın edası -adaletli iken hadis tahammül etmiş olsa dahi- kabul edilmez.
5- Engeli bulunmamak: Buna göre aşırı uyuklar yahut kafasını meşgul eden bir halde iken edâ kabul edilmez.
Edâ sigaları: Hadis rivayet edilirken kullanılan ifadelerdir. Bunların mertebeleri vardır:
Birinci mertebe: Semi'tu (dinledim), haddesenî (bana anlattı) -hocadan tek başına hadisi dinlemişse bunları kullanır.- Şayet onunla birlikte başka kimseler varsa semi'nâ ve haddesenâ (duyduk, bize anlattı) der.
İkincisi: Hocasına hadisi kendisi okumuş ise: Kara'tu aleyhi (ona okudum), ahbaranî kırâaten aleyhi (ben ona okuyarak o bana haber verdi) ve ahbaranî (bana haber verdi) der.
Üçüncüsü: Kendisi dinlemekte iken başkası tarafından hocasına hadis okunuyor ise: Kurie aleyhi ve ene esmau (ben dinliyorken başkası tarafından ona okundu), kara'nâ aleyhi (biz ona okuduk) ve ahberanâ, der.
Dördüncüsü: Hocadan icazet yoluyla rivayet etmiş ise: Ahbaranî icâzeten (icazet yoluyla bana haber verdi), haddesenî icâzeten (icazet yoluyla bana anlattı), enbeanî (bana haber verdi, bildirdi) ve an fulân: filândan der.
Bu müteahhirler tarafından böylece kullanılmıştır. Mütekaddimler ise haddeseni, ahbaranî ve enbeanî (sırasıyla bana anlattı, bana haber verdi, bana bildirdi) lafızlarının aynı anlamda olduğu ve bu lafızları hocadan hadis dinleyenin hadis edası halinde kullanacağı görüşündedirler.
Bundan başka sigalar da vardır. Biz o sigalarla hadis tahammül türlerini sözkonusu etmediğimiz için, bu lafızları da sözkonusu etmiyoruz.

Hadis Yazmak

Hadis yazmak: Yazmak yoluyla hadisi nakletmek demektir.
Bu yolda aslolan helâl olmasıdır. Çünkü bu bir araçtır. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* de Abdullah b. Amr'a kendisinden duyduklarını yazması için izin vermiştir. Bunu Ahmed hasen bir sened ile rivayet etmiştir. Eğer yazmaktan dolayı şer'î bir sakınca ortaya çıkacağından korkulursa o zaman ona engel olunur. İşte Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in: *"Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayınız. Her kim benden Kur'ân'ın dışında bir şey yazmışsa onu silsin."*[7] hadisi buna göre yorumlanır.
Eğer sünnetin korunması ve şeriatin tebliği ancak yazmak ile mümkün olabiliyorsa o takdirde yazmak farz olur. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in hadisini insanları yüce Allah'ın yoluna davet etmek ve onlara şeriatini tebliğ etmek üzere yazılı mektuplarla bildirmesi, buna göre açıklanır.
Buhârî ve Muslim'de Ebu Hureyre *Radıyallahu anh*'dan rivayete göre Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* Mekke fethinde bir hutbe irad etti. Yemenlilerden Ebu Şah diye bilinen bir adam kalkarak:
"(Bunu) benim için yazıdırınız ey Allah'ın Rasûlü", dedi. Peygamber şöyle buyurdu:
"Ebu Şah'a yazınız." O bununla Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'den dinlediği hutbeyi kastediyordu.
Hadisin yazılmasına itina etmek icab eder. Çünkü bu, hadis nakletmenin iki yolundan birisidir. O halde buna gereken itinayı göstermek gerekir. Tıpkı hadisin lafız yoluyla nakledilmesi için gerekli itinanın gösterildiği gibi.
Hadis yazmanın iki niteliği sözkonusudur. Vacip ve mustahsen.
Vacip olan yazma: Hadisi açık seçik, tereddüde düşürmeyen ve karışıklığa sebep teşkil etmeyen bir hat ile yazmaktır.
Müstahsen şekil ise aşağıdaki hususlara riayet ederek yazmakla mümkündür.
1- Yüce Allah'ın adı geçtiği yerde "teâlâ, azze ve celle, subhanehu" lafızlarından birisini ya da bunlardan başka yüce Allah'a açık övgü ihtiva eden bir kelimeyi rumuza başvurmaksızın (tam olarak) yazmak. Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in adının geçtiği yerde "sallallahu aleyhi ve sellem" yahut "aleyhi's-salâtu ve's-selâm" ifadelerini rumuz kullanmadan açık bir şekilde yazmak. el-Irakî, Mustalah'a dair Elfiye'sini şerhederken diyor ki: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'e salâtı, yazı ile rumuz yoluyla iki harf veya ona yakın harf yazmakla yetinmesi mekruhtur. Yine şunları söylemektedir: Salat ya da teslimden birisini hazfederek diğeri ile yetinmesi de mekruhtur.
Bir sahabinin adı geçtiği vakit "radıyallahu anh" yazar. Ashab-ı kiramdan herhangi bir kimse için ona özel bir alâmet olacak şekilde özel bir övgü ya da muayyen bir dua tahsis ederek, adı her geçtikçe onu söylemez. Nitekim Rafızilerin Ali b. Ebi Talib *Radıyallahu anh*'ın adı geçince "aleyhisselam" ya da "kerremallahu vecheh" demeleri bu kabildendir. İbn Kesir der ki: Bu bir çeşit tazim ve tekrim kabilindendir. Şeyhan (Ebu Bekir ve Ömer) ile mü'minlerin emiri Osman'a böyle bir şey demek ondan daha uygundur.
Şayet Ali *Radıyallahu anh*'ın adı geçince selam ile birlikte bir de salatı ekleyecek olursa ve başkası için böyle bir şey yapmazsa bu memnudur. Özellikle böyle bir ifadeyi hiç ihmal etmediği bir şiar haline getirmesi hakkında bu böyledir. Bu durumda böyle bir şeyi terketmek teayyün eder. Bunu İbnu'l-Kayyim, *Cilâu'l-Efham* adlı eserinde zikretmektedir.
Şayet bir tabiî ya da ondan sonra duayı hakedenlerden bir kimse geçerse onun için "rahimehullah" diye yazar.
2- Hadisin nassına başkasından ayırdedilecek şekilde bir işaret koyarak onu iki parantez ( ) yahut iki köşeli parantez [ ] yahut iki daire OO ya da buna benzer işaretler arasına alır ki, hadis başka şeylerle karışarak tereddüde düşülmesin.
3- Hataların düzeltilmesi için izlenen kurallara riayet etmek.
Yazılmamış ifadeleri ya iki kenardan birisinde yahut yukarda ya da aşağıda ilgili yere gerekli işareti koymak suretiyle ekler. Fazla ibare olursa fazlalığın ilk kelimesinden sonuncusuna kadar kesintisiz tek bir çizgi ile üzerini çizer. Böylelikle çizginin altındaki ibareler büsbütün kapanmamış ve okuyucu için üstü örtülmemiş olur. Eğer fazla kısım çoksa satır hizasından biraz yukarda ilk kelimesinden önce "lâ" ve son kelimesinden sonra da "ilâ" diye yazılır.
Şayet fazlalık bir kelimenin tekrarı şeklinde ise bunların sonuncusunun üstünü çizer. Ancak ikinci kelimenin kendisinden sonraki kelimeyle ilişkisi varsa birincisinin üstünü çizer. Mesela "Abdullah" kelimesinde "abd" kelimesi; "imriu'n mü'min" kelimesinde "imru" kelimesi tekrar edilmişse birincisinin üzerini çizer.
4- Şayet iki ayrı kelime, iki ayrı satırda bulunuyor ve bunları birbirlerinden ayırmak yanlış bir mana izlenimi verecekse bu iki kelimeyi birbirinden ayırmamalıdır. Mesela Ali *Radıyallahu anh*'ın: "Safiyye'nin oğlunun (ez-Zübeyr b. el-Avvam'ı kastediyor) katilini ateşle müjdele" şeklindeki sözünün "katili müjdele" ibaresini bir satırda, "Safiyye'nin oğlu ateşle" ibaresini bir satırda yazmamalıdır.
5- Muhaddisler arasında meşhur olanlar dışında[8] rumuz kullanmaktan uzak durmalıdır. Meşhur olan bu rumuzların bazıları şunlardır: "Haddesenâ" yerine "senâ, nâ, desenâ" rumuzlarından birisi yazılı olsa bile "haddesenâ" diye okunur. "Ahberenâ" yerine rumuz olarak "enâ, ernâ, ebnâ" diye yazılır fakat "ahberenâ" diye okunur. "Kale" yerine "kaf harfi" rumuz olarak yazılır ve "kale: dedi" diye okunur. Çoğunlukla "kale" herhangi

---

7 Müslim ve lafız kendisinin olmak üzere Ahmed rivayet etmişlerdir.
8

bir rumuz dahi kullanmaksızın hazfedilir, fakat hadis kıraati esnasında bu, telaffuz edilir. Mesela, Buhârî dedi ki: Bize Ebu Ma'mer anlattı, bize Abdu'l-Vâris anlattı. Yezid dedi ki: Bana Mutarrif b. Abdullah, İmran'dan anlattı. Dedi ki:
“Ey Allah'ın Rasûlü amel edenler ne diye amel ederler”, dedim. O:
“Herkes ne için yaratılmışsa ona onun için kolaylık sağlanır.” diye buyurdu.
Buhârî raviler arasında "kale: dedi" lafzını hazfetmiş olmakla birlikte kıraat halinde telaffuz edilerek bu örnekte şöyle denilir: Buhârî dedi ki: Bize Ebu Ma’mer anlattı dedi ki: Bize Abdu'l-Varis anlattı dedi ki: Yezid dedi ki: Bana Mutarrif anlattı...
"Hâ" harfi bir hadisin birden çok isnadının bulunması halinde isnadın birinden diğerine tehavvülü (geçişi)ne rumuz olmak üzere kullanılır. Bu tehavvülün senedinin sonunda olması ile ortasında olması arasında fark yoktur. Bu hâ yazıldığı şekilde telaffuz edilerek "hâ" denilir.
Senedin sonundaki tehavvüle örnek: Buhârî dedi ki: Bize Yakub b. İbrahim anlattı dedi ki: Bize İbn Umeyye anlattı: O Abdu'l-Aziz b. Suhayb'den, o Enes'den, o Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den "hâ". Yine bize Adem anlattı dedi ki: Bize Şu'be, Katade'den, o Enes'den dedi ki: Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* buyurdu ki: *"Sizden herhangi bir kimse beni babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz."*
Sened ortasındaki tehavvüle örnek: Muslim dedi ki: Bize Kuteybe b. Said anlattı dedi ki: Bize Leys anlattı "hâ". Yine bize Muhammed b. Rumh anlattı: Bize el-Leys anlattı. O Nafi'den, o İbn Ömer'den, o Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'den dedi ki:
"Dikkat edin, hepiniz bir çobansınız ve hepiniz güttüğünden sorumludur. İnsanların başındaki emir bir çobandır ve o güttüğünden sorumludur. Erkek aile halkı üzerine bir çobandır ve o onlardan sorumludur. Kadın kocasının evi ve çocukları üzerinde bir çobandır ve o onlardan sorumludur. Köle efendisinin malı üzerinde bir çobandır ve o o maldan sorumludur. Dikkat edin, hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünden sorumludur."

Hadisin Tedvini

Hadis Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* döneminde ve dört raşid halife döneminde, daha sonraları yapıldığı şekilde tedvin edilmiş değildi. Beyhakî, *el-Medhal*'de, Urve b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre Ömer b. el-Hattab *Radıyallahu anh* "Sünen"i yazmak istedi. Bu hususta Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in ashabıyla istişare etti, onlar ona yazması doğrultusunda görüş belirttiler. Bir ay boyunca Ömer bu hususta istiharede bulundu. Bir gün Allah ona bir karar vermeyi nasib ettiği halde sabahı etti ve şöyle dedi: Ben önceden Sunen'i (Peygamberin sünnetlerini) yazmak istedim. Daha sonra sizden önce birtakım kitaplar yazan ve sonra o kitaplara yönelen ve Allah'ın kitabını terkeden bir kavmi hatırladım. Allah'a yemin ederim ki, ben Allah'ın kitabını ebediyyen herhangi bir şey ile karıştırmayacağım.
Daha sonra Ömer b. Abdu'l-Aziz -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- halifeliği döneminde hadisin kaybolacağından korktu. Medine'deki Kadısı Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'e şunu yazdı: Bir bak! Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* hadisinden neler varsa onları yaz. Çünkü ben ilmin kaybolacağından, alimlerin çekip gideceklerinden korkuyorum. Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in hadisi olmadıkça da kabul etme. İlmi yayınız ve bilen bilmeyene öğretsin diye ilim meclislerinde otursunlar. Çünkü ilim gizli saklı tutulmadıkça kaybolup gitmez.
Aynı emirleri İslam dünyasının diğer bölgelerine de yazdı. Sonra Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'ye bunları tedvin etmesi emrini verdi.
Böylelikle hadise dair ilk eser tasnif eden kişi mü'minlerin emiri Ömer b. Abdu'l-Aziz'in emriyle Muhammed b. Şihâb ez-Zührî olmuştur. Allah ikisine de rahmet eylesin. Bu da hicri 100. yılın başlarında olmuştu. Daha sonra insanlar peşpeşe hadis eserleri derlediler ve hadis tasnifinde çeşitli yollar izlediler.

Hadis Tasnif Yolları

Hadislerin iki türlü tasnif yolu vardır:
Usûl tasnifi: Bunlar hadisin, musannifden isnadın son noktasına ulaşıncaya kadar senediyle tasnif edildiği eserlerdir. Bunların birtakım yolları vardır. Bazıları şunlardır:
1- Cüzler: Herbir ilim babı için özel ve bağımsız bir cüz tasnif edilir. Mesela, namaz bahsi için özel bir cüz, zekât bahsi için özel bir cüz tasnif eder ve bu böylece sürüp gider. Nakledildiğine göre bu ez-Zührî ve onun çağdaşlarının izlediği yoldur.
2- Bablara göre tasnif: Tek bir cüzde birden çok bab bulunur ve bu bablar konulara göre düzenlenir. Fıkıh babları veya başka bablar şeklinde. Mesela Buhârî'nin, Muslim'in ve Sunen sahiblerinin izledikleri yol budur.
3- Müsnedlere göre tasnif: Her sahabinin hadislerini ayrı bir bölüm halinde toplayıp "Ebu Bekir'in Müsnedi"nde Ebu Bekir'den naklettiği bütün rivayetleri kaydeder. Ömer Müsned'inde Ömer'den naklettiği bütün rivayetleri zikreder ve bu böylece sürüp gider. İmam Ahmed'in Müsned'inde izlediği yöntem gibi.

b- Furû' Tasnifi: Bunlar bu eseri tasnif edenlerin usûlden naklederek asıllarına nisbet ile sened zikretmeksizin tasnif edilen eserlerdir. Bunun da çeşitli yolları vardır. Bazıları:
1- Bablara göre yapılan tasnif: İbn Hacer el-Askalanî'nin Bulûğu'l-Merâm, Abdu'l-Ğani el-Makdisî'nin Umdetu'l-Ahkâm adlı eserleri gibi.
2- Alfabetik sıraya göre düzenlenmiş tasnif: Suyuti'nin el-Camiu's-Sağir adlı eseri gibi.
Bunların dışında her iki türden de pek çok tasnif yolları vardır. Bu da hadis ehlinin, hadis öğrenimi ve maksatlarının gerçekleştirilmesi açısından, en uygun gördükleri yönteme göre yapılır.

Kütüb-i Sitte

Bu tabir aşağıdaki usûl (ana kitaplar) hakkında kullanılır:
1- Sahih-i Buhârî
2- Sahih-i Muslim
3- Nesâî'nin "Sunen"i
4- Ebû Dâvûd'un "Sunen"i
5- Tirmizî'nin "Sunen"i
6- İbn Mâce'nin "Sunen"i

1- Sahih-i Buhârî:

Bu kitaba müellifi "el-Camiu's-Sahih" adını vermiştir. Bunu, altıyüzbin hadis arasından derlediği hadislerden meydana getirmiştir. Bu eseri tehzib ve güzelleştirmekte, hadislerin sıhhatini araştırmakta çokça emek harcamıştır. Öyle ki gusledip, iki rekat namaz kılıp hadisi kitabına koyup koymamak noktasında istihare yapmadıkça hiçbir hadisi kitabına almamıştır. Kitabına senedini kaydederek, Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'den senedi sahih olmadık bir hadis koymamıştır. Bu şekildeki sahih hadislerin senedlerinin muttasıl, ravilerinde adalet ve zapt sıfatlarının bulunmasına dikkat etmiştir.
Bu eserinin telifini onaltı yılda tamamlayabilmiş, daha sonra onu İmam Ahmed'e, Yahya b. Maîn'e, Ali İbni'l-Medînî'ye ve başkalarına takdim etmiş, onlar da eseri güzel bulduklarını belirterek eserinin sıhhati noktasında şahitlikte bulunmuşlardır.
Her dönemde ilim adamları onu kabul ile karşılamışlardır. Hafız Zehebî: Buhârî yüce Allah'ın kitabından sonra İslam kitaplarının en yücesi ve en değerlisidir, der.
Tekrarlarıyla birlikte 7397 hadis vardır. Mükerrer hadislerinin sayısı ise 2602'dir. Hafız İbn Hacer -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bunu böylece tesbit etmiştir.

Buhârî

Adı Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire b. Berdizbe'dir. Aslen Farisî olup, Cu'fe'lilerin azadlısıdır.
Buhara'da şevval 194 yılında dünyaya gelmiştir. Babası erken dönemde vefat ettiğinden yetim olarak annesi tarafından büyütülmüştür. İlk olarak hadis öğrenmek üzere 210 yılında yolculuk yapmış ve hadis öğrenmek üzere çeşitli ülkeleri dolaşmıştır. Hicaz'da altı yıl ikamet etmiş, Şam (Suriye), Mısır, Cezire, Basra, Kûfe ve Bağdad'a gitmiştir. Son derece güçlü bir hafızaya sahipti. Nakledildiğine göre o kitaba bir defa bakar ve onu ezberlerdi. Zahid, vera' sahibi, sultanlardan, emirlerden uzak, kahraman, cömert bir kişi idi. Çağdaşı ilim adamları da, ondan sonraki alimler de ondan övgüyle bahsetmişlerdir. İmam Ahmed dedi ki: Horasan onun gibi birisini çıkarmamıştır. İbn Huzeyme: Gök kubbenin altında Muhammed b. İsmail el-Buhârî'den Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in hadisini daha iyi bilen bir kimse yoktur. Fıkıhta müçtehid idi. Hadisten fıkıh istinbatı hususunda şaşırtıcı bir dikkate sahiptir. Nitekim Sahih'indeki bab başlıkları bunu ortaya koymaktadır.
Yüce Allah'ın rahmetine Hartenk denilen şehirde vefat etmiştir. Burası Semerkand'dan iki fersah uzaklıktadır. 256 yılının ramazan bayramı gecesi vefat etmiştir. Vefat ettiğinde oniki gün eksiği ile altmışiki yaşında idi. Telif ettiği eserlerinde gerçekten büyük çapta ilim bırakmıştır. Müslümanlar adına Allah onu hayırla mükâfatlandırsın.

2- Sahih-i Muslim:

Muslim b. el-Haccac'ın telif ettiği meşhur kitaptır. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. O bu kitabında Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'den gelen ve kendisince sahih gördüğü hadisleri toplamıştır. Nevevî der ki: O bu kitabında son derece ihtiyatlı, oldukça sağlam, hatadan çekinen ve oldukça bilgiye dayalı bir yol izlemiştir. Böyle bir yolu ancak çağlar boyunca müstesnâ kişiler bulup ortaya koyabilir.
Birbiriyle münasebeti olan hadisleri bir yerde toplar, hadisin rivayet yollarını ve lafızlarını bablara göre tertip etmiş olarak zikreder. Fakat ya kitabının hacminin artacağından, ya da başka bir sebep dolayısıyla bab başlıkları koymamıştır.

Kitabına bab başlıklarını Sahih'ini şerhedenlerden birtakım kimseler koymuştur. Başlıkları en güzel koyanlardan birisi de Nevevî'dir.
Tekrarlarıyla birlikte hadisleri 7275 hadistir. Tekrarları çıktıktan sonra yaklaşık 4000 hadis kadar ihtiva eder.
İlim adamlarının büyük çoğunluğu ya da hepsi bu kitabın sıhhat bakımından mertebesinin Sahih-i Buhârî'den sonra geldiğini kabul etmişlerdir. İkisinin karşılaştırılması sadedinde bir şair şöyle demiştir:
"Bir kesim Buhârî ile Muslim hakkında tartıştı
Benim önümde ve dediler de dediler: Bunlardan hangisi daha ileridir diye
Dedim ki: Buhârî sıhhat itibariyle daha üstündür
Güzel tasnifi itibariyle de Muslim daha üstündür."

Müslim

Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccac b. Muslim el-Kuşeyrî en-Neysaburî'dir. Neysabur'da 204 yılında dünyaya gelmiş, hadis öğrenmek maksadıyla pekçok bölgeleri dolaşmıştır. Hicaz'a, Şam'a, Irak'a, Mısır'a gitmiştir. Buhârî Neysabur'a geldiğinde onun yanından ayrılmamış ve onun ilmini inceleyip, onun izinden gitmiştir. Hadis ehlinden ve onların dışındaki alimlerden pekçok kimse ondan övgüyle sözetmiştir.
Neysabur'da 261 yılında 57 yaşında vefat etmiştir.
Yaptığı teliflerinde geriye pek büyük çapta ilim bırakmıştır. Allah ona rahmetini ihsan eylesin ve müslümanlar adına ona hayır mükâfatlar versin.
İki önemli husus
1- Sahihayn diye bilinen Buhârî ve Muslim, Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'den sahih olarak nakledilmiş bütün hadisleri ihtiva etmezler. Aksine onların rivayet etmediği ve başka eserlerde bulunan pekçok sahih hadis daha vardır. Nevevi dedi ki: Buhârî ve Muslim'in maksadı sahih hadislerden birtakım demetler biraraya getirmekten ibarettir. Tıpkı fıkha dair eser tasnif eden bir kimsenin fıkıh meselelerinin bir kısmını biraraya getirmek istediği gibi. Yoksa o fıkhın bütün meselelerini birarada toplamak maksadıyla eser tasnif etmemiştir. Fakat eğer bir hadisi her ikisi yahut onlardan birisi zahiren, senedi sahih ve ilgili bahiste esas bir dayanak olduğu halde ve benzeri bir başka hadisi ya da onun yerini tutacak bir diğer hadisi rivayet etmemişlerse, açıkça anlaşıldığına göre onlar, eğer rivayet etmemişlerse bu hadiste bir illete muttali olmuş olmalıdırlar. Bununla birlikte o hadisi unutmuş oldukları için yahut fazla uzatmamayı tercih ettiklerinden ya da zikrettikleri başka bir hadis onun yerini tuttuğu görüşüne sahip olduklarından ya da bir başka sebep dolayısıyla zikretmemiş olabilirler.
2- İlim adamları ittifakla şunu kabul etmişlerdir. Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri muttasıl senedle zikrettikleri hadisler bakımından hadise dair tasnif edilmiş kitapların en sahihleridir. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle demiştir: "Onlar bir hadis üzerinde ittifak etmişlerse o mutlaka sahihtir, onda hiçbir şüphe yoktur." Yine o şöyle demektedir: "Hadis alimleri kesin olarak şunu bilirler ki, onların metinlerinin büyük çoğunluğunu Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* söylemiştir."
Durum böyle olmakla birlikte bazı hafızlar, Buhârî ve Muslim hakkında, benimsedikleri şartların mertebesinden daha aşağıda olan birtakım hadislerin bulunduğunu söyleyerek tenkitlerde bulunmuşlardır. Sözkonusu bu tür hadisler 210 kadardır. 32'sini müştereken rivayet etmişlerdir, 78'ini tek başına Buhârî, 100'ünü de tek başına Muslim rivayet etmiştir.
Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye der ki: "Buhârî'nin sahih kabul edip de ona karşı tenkitlerde bulunanların çoğunluğunda Buhârî'nin görüşü, onunla aynı kanaati paylaşmayanların görüşüne tercih edilir. Muslim'de durum böyle değildir. Onun rivayet ettiği ve itiraz varid olan hadisler hakkında karşı görüşü savunanların görüşleri isabetlidir." Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye buna "Allah toprağı cumartesi günü yarattı" hadisi ile küsuf namazının üç ve dört rükû' ile kılındığını belirten hadisi örnek vermektedir.
Buhârî ve Muslim'e yapılan tenkitlere biri toplu, diğeri teferruatlı olmak üzere iki şekilde cevap verilmiştir:
1- Toplu cevabı İbn Hacer el-Askalanî, Fethu'l-Bârî mukaddimesinde vermektedir: Önce Buhârî'nin, sonra da Muslim'in sahih ve illetli hadisi bilmekte bu dalın önderi olan kendi çağdaşlarından da, çağlarından sonra gelenlerden de önde olduklarında şüphe yoktur. Onlara tenkidlerde bulunanların sözleri bir şekilde açıklamaya çalışılacak olsa dahi o sözler Buhârî ve Muslim'in hadisleri sahih kabul etmeleri ile çatışır. Bu hususta ikisinin sözlerinin diğerlerinin sözlerinden daha öncelikli kabul edilmesi gerektiğinde ise şüphe yoktur. Böylelikle genel çerçevesiyle onlara yapılan itiraz bertaraf edilmiş olur.
2- Tafsilatlı cevaba gelince, yine İbn Hacer Mukaddimesinde (el-Hedyu's-Sârî'de) Sahih-i Buhârî'de herbir hadisle ilgili teker teker genişçe cevap vermiştir. er-Reşid el-Attar da bu hususta Muslim'e yöneltilen tenkidlere herbir hadisi ayrı ayrı ele alarak cevap vermiştir. el-Iraki hadis ıstılahına dair Elfiye'sinin şerhinde belirttiğine göre: Buhârî ve Muslim'in hadislerinden zayıf kabul edilen hadisleri ve bunlara verilen cevabı ihtiva eden bağımsız bir kitap yazmıştır. Bu hususta daha fazla bilgi edinmek isteyen o kitabı incelemelidir. Orada pek çok faydalı ve önemli bilgi bulacaktır.

3- Nesâî'nin Sunen'i

Nesâî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- "es-Sünenu'l-Kübrâ" adlı eserini telif etti. Bu kitabına sahih ve illetli olan rivayetleri de aldı. Daha sonra bunu "es-Sünenu's-Suğrâ" diye bilinen kitabında ihtisar etti ve buna "el-Müctebâ" adını verdi. Bu kitapta kendisince sahih gördüğü hadisleri topladı. Nesâî'ye nisbet edilen hadis rivayetlerinde kastedilen bu kitaptır.
"el-Müctebâ" Sunenler arasında en az zayıf hadis ve en az cerh edilmiş ravi bulunan hadis kitabıdır. Mertebe itibariyle Buhârî ve Muslim'den hemen sonra gelir. O ravileri (ricali) bakımından Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin Sunen'lerinden önce gelir. Çünkü bu eserin müellifi hadis ravileri hususunda sıkı bir tetkikte bulunmuştur. Hafız İbn Hacer -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- diyor ki: Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin hadislerini aldığı nice ravi vardır ki, Nesâî o ravinin hadisini almaktan uzak durmuştur. Hatta Buhârî ve Muslim'de hadisleri bulunan bir topluluğun hadislerini almaktan dahi kaçınmıştır.
Özetle Nesâî'nin "el-Müctebâ" adlı eserde kullandığı kıstaslar (şartları), Buhârî ve Muslim'den sonra en ağır şartlardır.

Nesâî

Ebu Abdu'r-Rahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî'dir. "en-Nesevî" de denilir. Horasan'da meşhur bir şehir olan Nesâ'ya nisbet edilir.
215 yılında Nesâ'da dünyaya geldi. Daha sonra hadis talebi için yolculuklara çıktı. Hicaz, Horasan, Şam (Suriye), Cezire ve daha başka yerlerdeki muhaddislerden hadis dinledi. Uzun süre Mısır'da ikamet etti. Eserleri orada yayıldı. Sonra Dımaşk'a göç etti. Orada bir mihnete maruz kaldı. 303 yılında Filistin'deki Remle şehrinde 88 yaşında vefat etti.
Geride hadise ve ilele dair pekçok eserler bıraktı. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun ve müslümanlar adına onu hayırla mükafâtlandırsın.

4- Ebû Dâvûd'un Sunen'i

Bu kitapta 4800 hadis vardır. Müellifi bunları 500.000 hadis arasından seçmiş ve eserinde sadece ahkâma dair hadisleri almıştır. Ebû Dâvûd der ki: Ben bu kitabımda sahih olan hadisleri yahut ona benzeyenleri ve ona yakın olanları zikrettim. Benim bu kitabımda ileri derecede gevşek olan (vehen bulunan) bir hadis varsa bunu açıkladım. Burada kendisinden hadis rivayeti terkedilmiş bir kimseden hiçbir hadis yoktur. Hakkında herhangi bir şey sözkonusu etmediğim bir hadis salih (delil alınmaya elverişli) bir hadistir. Bir kısmı diğerinden daha sahihtir. Sunen adlı kitabıma aldığım hadislerin çoğu meşhur hadislerdir.
Suyutî der ki: Burda salih lafzı ile muhtemelen; delil olmaya elverişli değil de itibar edilmeye elverişli hadis demek istemiş olmalıdır. Bu durumda bu, zayıf hadisi de kapsar. Fakat İbn Kesir'in naklettiğine göre Ebû Dâvûd'dan o şöyle dediğini rivayet etmektedir: Hakkında bir şey söylemeyip sustuğum hadis hasendir. Eğer onun bu sözü söylediği sahih ise mesele yoktur. Yani onun salih ile kastettiği, delil alınmaya salih (elverişli) hadistir. İbnu's-Salah dedi ki: Buna göre biz Buhârî ve Muslim'in Sahihlerinden herhangi birisinde zikredilmemekle birlikte kendisinin kitabında mutlak olarak zikredildiğini gördüğümüz herhangi bir kimsenin de o hadisin sıhhatine dair bir ifade kullanmadığını tesbit ettiğimiz hadisin Ebû Dâvûd'a göre hasen olduğunu öğrenmiş oluyoruz.
İbn Mende dedi ki: Ebû Dâvûd eğer o konuda başka hiçbir hadis bulamamışsa zayıf hadisi de rivayet ederdi. Çünkü bu ona göre ilim adamlarının görüşlerinden daha sağlamdır.
Ebû Dâvûd'un Sunen'i fukahâ arasında meşhurdur. Çünkü onun bu Sunen'i ahkam hadislerini toparlamıştır. Müellifinin naklettiğine göre o bu eseri İmam Ahmed b. Hanbel'e takdim etmiş, o da bunu güzel ve seviyeli gördüğünü belirtmiştir. İbnu'l-Kayyim, Ebû Dâvûd'un Tehzib'inde ondan oldukça ileri derecede övgüyle sözetmiştir.

Ebû Dâvûd

Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî'dir.
Basra'ya bağlı kasabalardan Sicistan'da 202 yılında dünyaya geldi. Hadis öğrenmek için yolculuklar yaptı. Iraklılardan, Şam ahalisinden, Mısır ve Horasan halkından hadis yazdığı gibi Ahmed b. Hanbel'den ve Buhârî ve Muslim'in diğer hocalarından da hadis öğrenmiştir.
İlim adamları ondan övgüyle sözetmiş, tam hıfz (hadis belleme), derin bir kavrayış ve vera' sahibi olmakla nitelendirmişlerdir.
Basra'da 285 yılında 73 yaşında vefat etmiştir.
Telif ettiği eserlerde pek büyük bir ilim mirası geride bırakmıştır. Yüce Allah ona rahmet eylesin, müslümanlar adına onu hayırlı bir şekilde mükâfatlandırsın.

5- Tirmizî'nin Sunen'i

Bu kitab da "Camiu't-Tirmizî" adıyla ün kazanmıştır. Merhum Tirmizî bu kitabı fıkıh bablarına göre telif etmiş olup, kitabında sahih, hasen ve zayıf hadisleri toplamakla birlikte, herbir hadisin derecesini geçtiği yerde açıklamış, bununla birlikte hangi cihetten zayıf olduğunu da ifade etmiş, bu hadisi ashab ve diğerlerine mensub ilim ehlinden kimlerin delil aldığını açıklamış, kitabının sonunda da oldukça önemli faydalı bilgiler ihtiva eden "el-İlel" adlı bir eser ilave etmiştir.
Tirmizî şöyle demektedir: Bu kitabta bulunan bütün hadisler ile amel edilmiştir. Kimi ilim adamları bu hadisleri alıp kabul etmiştir. İki hadis müstesnâ. Birisi İbn Abbas'ın naklettiği Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'in Medine'de iken korku ve yolculuk olmadığı halde öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cem' ile kıldığını belirten hadis ile... bir daha şarap içerse yine ona sopa vurulur, eğer dördüncüsünde içerse bu sefer onu öldürünüz, hadisidir.[9]
Bu kitabta bulunan fıkıha ve hadise dair birtakım faydalı bilgiler başka bir kitabta bulunmamaktadır. Müellifi tarafından kendilerine takdim edildiği vakit Hicaz, Irak ve Horasan alimleri güzel bulduklarını ifade etmişlerdir.
İbn Receb dedi ki: Şunu bil ki Tirmizî kitabında sahih, hasen ve garîb hadisleri rivayet etmiştir. Onun kitabında zikrettiği garîb hadislerde kısmen münker hadisler de vardır. Özellikle fezail bahsinde bu böyledir. Fakat o çoğunlukla bunu açıklamaktadır. Onun, yalan ile itham edildiği ittifakla kabul edilmiş bir kimseden sadece ondan münferid bir isnad ile rivayet ettiğini bilmiyorum. Kimi zaman hıfzı kötü ve hadisinde vehenin (zayıflığın) ağır bastığı kimselerden hadis rivayet ettiği doğrudur, fakat çoğu yerde bunu açıklar ve bunu açıklamadan geçiştirmez.

Tirmizî

Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî'dir. Ceyhun nehri yakınlarında bir şehir olan Tirmiz'de 209 yılında dünyaya gelmiştir. Pek çok yeri dolaşmış Hicaz, Irak ve Horasanlılardan hadis dinlemiştir.
İmameti ve üstün değeri üzerinde ittifak edilmiştir. O kadar ki Buhârî -onun hocalarından olmakla birlikte- ona itimad eder ve ondan hadis naklederdi.
Tirmiz'de 279 yılında 70 yaşında vefat etti. İlel ve başka konularda faydalı eserler sahibidir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun ve mü'minler adına onu hayırla mükâfatlandırsın.

6- İbn Mâce'nin Sunen'i

Müellifi, bu eseri bablara göre tertib ederek derlemiştir. Yaklaşık 4341 hadis ihtiva eder. Müteahhir alimlerin pek çoğu tarafından onun altı temel hadis kitabının altıncısı olduğu kabul edilmiştir. Ancak Nesâî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin Sunenlerine göre mertebesi daha aşağıdadır. O kadar ki, onun tek başına rivayet ettiği hadislerin çoğunlukla zayıf kabul edileceği meşhur olmuştur. Ancak Hafız İbn Hacer şöyle demektedir: Şu kadar var ki durum benim incelemem neticesinde mutlak olarak böyle kabul edilemez. Genellikle onda münker pekçok hadislerin olduğu da doğrudur. Allah yardımcımız olsun.
Zehebî der ki: Bunda münker bir takım rivayetler ve az miktarda uydurma hadis vardır.
Suyuti der ki: O yalancılıkla ve hadis çalmakla itham edilmiş birtakım ravilerden tek başına hadis nakletmiştir. Bu hadislerin bir kısmı da ancak bu kimseler tarafından rivayet edilmiş diye bilinmektedir.
Hadislerinin birçoğunu diğer Kütüb-i Sitte sahiplerinin hepsi ya da onların bir kısmı onunla birlikte müştereken rivayet etmişlerdir. Üstad Muhammed Fuad Abdu'l-Baki'nin tahkik ettiği üzere 1339 hadisi de onlardan ayrı kendisi münferiden rivayet etmiş bulunmaktadır.

İbn Mâce

Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid b. Abdullah b. Mâce (son harfi sakin he ile söylenir, te ile söylendiği de olur) er-Rıb'î olup Rabialıların azadlısıdır, Kazvînlidir.
-Irak-ı Acem'den olan- Kazvîn'de 209 yılında dünyaya gelmiştir. Hadis öğrenmek üzere Re'y, Basra, Kûfe, Bağdad, Şam, Mısır ve Hicaz'a yolculuklar yapmış ve buranın muhaddislerinin birçoğundan hadis almıştır.
273 yılında 64 yaşında vefat etmiştir.
Faydalı birçok eseri vardır. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun, müslümanlar adına onu hayırla mükâfatlandırsın.

İmam Ahmed'in Müsned'i

9

Muhaddisler Buhârî, Muslim ve Sunen’lerden sonra "Müsned"leri üçüncü mertebede değerlendirmişlerdir. Müsnedler arasında en değerli ve en faydalısı İmam Ahmed'in Müsnedi’dir. Eski ve yeni bütün muhaddisler müslümanın dininde ve dünyasında gerek duyacağı şeyleri toplayan sünnete dair kitaplar arasında en kapsamlı ve toparlayıcı olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Kesir dedi ki: Hadislerinin çokluğu, tertiplerinin güzelliği itibariyle Ahmed'in Müsnedine denk bir kitap yoktur. Hanbel dedi ki: Babam beni, Salih'i ve Abdullah'ı topladı ve bize Müsnedi okudu. Bizden başkası onu (ondan) dinlemedi. Sonra şunları söyledi: Ben bu kitabı 57.000'den daha çok hadis arasından seçtim. Müslümanların Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem*'in hadisi olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiklerini görürseniz bu kitaba başvurunuz. Eğer burada görürseniz mesele yok, değilse delil olmaz.
Fakat Zehebî şöyle demektedir: Onun bu sözü çoğunlukla görülen durum için uygun kabul edilebilir. Aksi takdirde bizim Buhârî ve Muslim'in Sahihlerinde bildiğimiz güçlü birtakım hadisler vardır ki, bunlar Müsned’de yoktur.
Oğlu Abdullah babasının rivayetinden olmayan birtakım hadisler de eklemiştir. Bunlar: "Zevâidu Abdillah" diye bilinir. Müsned’i Abdullah'tan, o babasından diye rivayet eden Ebu Bekr el-Katî’î de Abdullah'ın ve babasının dışında birtakım ziyadelerde bulunmuştur.
Müsned’deki hadisler tekrarları ile birlikte 40.000'i, tekrarları düştükten sonra 30.000 hadisi bulur.

İlim Adamlarının Müsned’deki Hadisler ile İlgili Görüşleri

Müsned’de yer alan hadisler hakkında ilim adamlarının üç görüşü vardır:
1- Müsned’deki bütün hadisler delildir.
2- Müsned’de sahih, zayıf ve mevzu hadisler vardır. İbnu'l-Cevzi "el-Mevzua" adlı eserinde Müsned'den 29 hadis sözkonusu etmiştir. el-Irakî bunlara 9 hadis daha ekleyerek bunları ayrı bir cüz halinde biraraya getirmiştir.
3- Müsned”de sahih ve hasene yakın zayıf hadis vardır. Fakat onda mevzu hadis yoktur. Bu görüşü Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye, Zehebî, Hafız İbn Hacer ve Suyutî benimsemiştir. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye der ki: Ahmed'in Müsned’e almak için öngördüğü şart(lar) Ebû Dâvûd'un Sunen’indeki şartlardan daha güçlüdür. Ebû Dâvûd, Ahmed'in Müsned’de rivayetlerini almadığı ravilerden hadis rivayet etmiştir. Ahmed Müsned’de kendisince yalancılıkla tanınmış bir raviden rivayet etmemeyi şart koşmuştur. Zayıf olan olsa bile. Daha sonra oğlu Abdullah ve Ebu Bekir el-Katî’î ona birtakım ziyadeler eklemişlerdir. Bunlar da Müsned’e ilave edilmiştir. Bunlarda ise birçok uydurma hadis vardır. Bu nedenle bilgisi olmayanlar bunları da Ahmed'in Müsnedi’ne aldığı rivayetlerden olduklarını sanmışlardır.
Şeyhu'l-İslam -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-'ın bu belirttikleriyle, her üç görüşün de bir arada telif edilmesinin mümkün olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Müsned’de sahih ve zayıf vardır, diyenlerin görüşleri Müsned’de bulunan bütün rivayetler huccettir, diyenlerin görüşleri ile çatışmaz. Çünkü zayıf hadis hasen li gayrihi mertebesine çıkarsa delil olur. Müsned’de uydurma hadis vardır, diyenlerin sözleri de Abdullah ile Ebu Bekir el-Katî’î'nin ziyadeleri arasındaki rivayetler hakkında yorumlanır.
[Hafız İbn Hacer -el-Kavlu'l-Müsedded fi'z-Zebbi ani'l-Müsned" adlı bir eser kaleme almış ve bu eserinde Irakî'nin uydurma olduklarına hükmettiği hadisleri zikretmiş, bunlara İbnu'l-Cevzi'nin sözünü ettiği -ki bunlar ondört hadistir- hadislerden onbeş hadis daha eklemiştir. Bunları "ez-Zeylu'l-Mümehhed" adlı bir cüzde toplamıştır.][10]
Bununla birlikte ilim adamları bu Müsned’i ele almışlar ve onu esas alarak kimisi onu ihtisar etmiş, kimisi şerh etmiş, kimisi açıklamış, kimisi tertib etmiştir. Bu çalışmaların en güzellerinden birisi de "es-Saatî" diye meşhur olmuş Ahmed b. Abdu'r-Rahman el-Bennâ'nın telif ettiği *"el-Fethu'r-Rabbânî li Tertibi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî"* adını taşıyan eserdir. Merhum bu eserini yedi kısma ayırmıştır. Birinci kısım tevhid ve usulu'd-din, sonuncusu ise kıyamet ve âhiret ahvali adını taşımakta, hadislerini güzel bir şekilde bablara göre tertib etmiş bulunmaktadır. Daha sonra buna "Bulûğu'l-Emâni min Esrari'l-Fethi'r-Rabbânî" adını verdiği bir şerh de yazmıştır. Bu isim gerçekten müsemmâsına uygundur. Hem hadis, hem fıkıh bakımından oldukça faydalıdır. Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

Ahmed b. Hanbel

İmam Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî el-Mervezî'dir. Daha sonra Bağdad'da yerleşmiştir.
164 yılında Merv'de dünyaya gelmiştir. Sonra daha süt emmekte iken Bağdad’a götürülmüştür. Bağdad'da doğduğu da söylenmiştir. Yetim olarak büyümüştür. Hadis öğrenmek için pekçok yeri, pekçok ülkeyi dolaşmıştır. Hicaz'da, Irak'ta, Şam (Suriye)'da, Yemen'de çağın hadis alimlerinden hadis dinlemiştir. Sünnete ve fıkha büyük çapta itina göstermiştir. O kadar ki hadis ehli onu kendi imamları ve fakihleri kabul etmiştir.

10

Hem dönemindeki alimler, hem ondan sonraki alimler ondan övgüyle sözetmişlerdir. Şafiî şöyle der: “Irak'tan ayrıldım; ben orada Ahmed b. Hanbel'den daha faziletli, daha adil, daha bir vera’ sahibi ve daha takvâlı kimse bilmiyorum.”
İshak b. Râhûye der ki: “Ahmed, Allah ile Allah'ın arzındaki kulları arasında bir huccettir.”
İbnu'l-Medînî der ki: “Allah bu dini irtidad gününde Ebu Bekir es-Sıddîk *Radıyallahu anh* ile Mihne gününde de Ahmed b. Hanbel -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ile pekiştirmiştir.”
Zehebî dedi ki: “Fıkıh, hadis, ihlâs ve vera’ hususlarında imametin en nihaî derecesindedir. Onun sika, huccet ve imam olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.”
Bağdad'da 241 yılında 77 yaşında vefat etmiştir.
Ümmete pek büyük bir ilim ve pek doğru bir yol miras bırakmıştır. Allah'ın rahmeti üzerine olsun ve Allah müslümanlar adına onu hayırla mükafâtlandırsın.

Âlimin Ve Müteallimin (Öğrencinin) Âdâbı

İlmin faydası ve meyvesi öğrenilenle amel etmektir. Öğrendikleriyle amel etmeyen bir kimsenin ilmi kendisine vebal olur. Kıyamet gününde ona karşı delil olur. Nitekim Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*: "Kur’ân ya senin lehine veya aleyhine bir delildir." buyurmuştur.
Âlimin de, müteallimin de riayet etmesi gereken birtakım âdâb vardır. Bu âdâbın bir kısmı her ikisi arasında da ortaktır, bir kısmı da onların her birisine hastır.

Ortak Âdâbın Bir Kısmı

1- Öğrenmesiyle ve öğretmesiyle yüce Allah'ın şeriatını korumak, onu yaymak, üzerinden ve ümmetten cehaleti kaldırmak niyetiyle, Allah'a karşı ihlaslı bir niyet sahibi olmak. Şer'î bir ilmi öğrenirken bir dünyalık elde etmeyi niyet eden bir kimse kendisini ilâhî cezaya maruz bırakır. Çünkü Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* den rivayet edilen hadiste şöyle dediği zikredilmektedir:
"Her kim kendisi vasıtasıyla Allah'ın rızasının arandığı bir ilmi ancak bir dünyalık elde etmek için öğrenirse kıyamet gününde cennet kokusunu alamayacaktır."[11]
Yine Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Her kim ilim adamlarıyla boy ölçüşmek yahut yolla beyinsizlerle tartışmak yahut insanların kendisine yönelmelerini sağlamak amacıyla ilim öğrenirse Allah onu cehenneme atar."[12]
2- Bildiği ile amel etmek. Çünkü bildikleriyle amel edenlere Allah bilmediklerini de öğretir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Hidayetini bulanların ise hidayetlerini arttırmış ve kendilerine takvâlarını vermiştir." (Muhammed, 47/17)
Bildikleriyle amel etmeyi terkeden bir kimsenin ise bildiklerini Allah'ın ondan geri alması uzun sürmez. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:
"Onlar sözlerini bozdukları için biz de onları lanetledik, kalplerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Onlar kendilerine verilenlerin bir kısmını da unuttular." (el-Maide, 5/13)
3- Vakar, güzel tavırlar, yumuşaklık, karşılıksız iyilik yapmak, eziyetlere katlanmak ve buna benzer şer'an ya da kötülükten uzak örf gereğince övülmeye değer üstün ahlâkî meziyetlere sahip olmak.
4- Konuşmasıyla, tutumlarıyla çirkin sözlerden, sövmekten, eziyet etmekten, kabalık, hafiflik, yerilmiş tutumlar ve buna benzer şer'i ya da sağlıklı örf bakımından yerilmiş, düşük ahlâkî davranış ve tutumlardan uzak durmak.

Muallim (Öğretmen)e Has Bir Kısım Âdâb

1- Bütün yollarla ilmi yaymaya gayret göstermek ve ilim taleb edene güler yüzle, memnuniyetle, yüce Allah'ın ona ilim ve nur nimetlerini ihsan etmesi, ilmini kendisinden miras olarak alacakları temin etmesi dolayısıyla memnuniyet duymak, insanların açıklanmasına gerek duydukları bir durumda ilmi gizlemekten yahutta doğruyu aranan birisinin kendisine soru sorması halinde ilmi gizlemekten çokça sakınmak. Çünkü Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:
"Her kime bildiği bir husus sorulur da sonra onu gizlerse kıyamet gününde ona ateşten bir gem takılır."[13]
2- İlim öğrenenlerin eziyetlerine, ona karşı kötü muamelelerine karşı sabırlı olmak. Böylelikle sabredenlerin ecrine kavuşur. Onları da sabra ve insanlarla birlikte olmakla beraber eziyetlerine katlanmaya onları alıştırmalıdır. Bunu da onları yönlendirerek, irşad ederek, hikmetli bir şekilde yaptıkları kötülüklere de onların dikkatlerini çekerek yapmalıdır ki, öğrencilerinin kalbindeki heybeti de kaybolmasın. O takdirde onlara ilim öğretmek için harcadığı çabalar boşa gider.

---

[11] Ahmed, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir.
[12] Tirmizî
[13] Ahmed, Ebы Dвvыd ve Tirmizo

3- Öğrencilerin önünde olması gerektiği şekliyle dini ve ahlâkî bağlılığını ortaya koymalıdır. Çünkü öğretmen, öğrencinin en büyük örneğidir. O öğretmenin din ve ahlâkının yansıdığı aynadır.
4- İlmi öğrencilerine ulaştırmak için en kısa yolu izlemelidir. Buna engel teşkil eden hususları da ortadan kaldırmalıdır. O bakımdan ifadelerinin açık olmasına, maksadı iyice anlatmasına dikkat etmeli, kalblerine sevgi tohumlarını ekmelidir. Böylelikle onlara önderlik yapabilir, sözünü dinletebilir, onları yönlendirmesini kabul ettirebilir.

Öğrenciye Has Bazı Âdâb

1- İlmi iyice kavramak için olanca gayreti harcamak. Çünkü ilim bedenî rahat ile elde edilemez. Dolayısıyla ilme ulaştıran bütün yolları izlemek gerekir. Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem* şöyle buyurmuştur:
“Her kim bir ilim elde etmek amacıyla bir yola düşerse Allah o sebeple ona cennete giden bir yolu kolaylaştırır."[14]
2- Din ve dünya işlerinde gerek duyacağı ilimler konusunda daha önemlilerden başlamak. Çünkü böyle bir davranış hikmetin bir gereğidir.
"Kime hikmet verilirse muhakkak ona pek çok hayır verilmiş demektir. Özlü akıl sahiplerinden başkası da iyice düşünemez." (el-Bakara, 2/269)
3- Faydalı bir bilgiyi kimden olursa olsun öğrenmekte büyüklenmeyecek şekilde ilim talebinde alçak gönüllü olmak. Çünkü ilim için alçak gönüllülük bir yüceliktir. İlim tahsil etmek için alçalmak aziz olmaktır. Genel olarak senden daha az bilgili nice kimse vardır ki, senin herhangi bir şey bilmediğin bir mesele hakkında güzel bir bilgisi vardır.
4- Öğretmene layık olduğu saygıyı göstermek: Çünkü samimi bir öğretmen bir baba seviyesindedir. O ilimle, iman ile ruhu ve kalbi besler. Dolayısıyla öğrencinin ona saygı göstermesi, ona layık olduğu şekilde ihtiram göstermesi gerekir. Bu hususta aşırı da gitmesin, kusur da etmesin. Ona ilham almak isteyen, doğru yolu bulmak isteyen bir eda ile sormalıdır. Ona meydan okuyan yahut büyüklük taslayan bir üslûpla sormamalıdır. Öğretmeninden görebileceği sertlik, kabalık ve şiddetli çıkışlara katlanabilmelidir. Çünkü daha başka sebeblerden etkilenmiş olabilir. Bu nedenle rahat ve sükûnetli halinde katlanabileceği bazı şeylere (o halinde) katlanamayabilir.
5- Öğrendiklerini müzakere etmeye, iyice kaydetmeye, kalbinde ya da kitabında iyice tesbit etmeye gayret etmelidir. Çünkü insan unutmakla karşı karşıyadır. Eğer buna gayret göstermezse öğrendiklerini unutur, kaybeder. Nitekim bir şair şöyle demiştir:
"İlim bir avdır, yazmak o avın bağıdır
Sen avlarını sağlam iplere bağla
Bir ceylan avladığın halde onu
Ortalıkta serbest bırakman ahmaklıktır."
Kitaplarını kaybolmaya ve çeşitli afetlere maruz kalmaya karşı korumaya dikkat etmelidir. Çünkü kitaplar onun hayatındaki serveti, gerek duyacağı zaman başvuracağı kaynaklarıdır.
16 Rebiu'l-Ahir 1396
Nimetleri sayesinde bütün salih amellerin tamamlanabildiği Allah'a hamd-u senâlar. Peygamberimiz Muhammed'e, onun aile halkına, ashabına ve çağlar boyunca güzel bir şekilde onların izinden gideceklere salât ve selâm olsun. Âmin.

---
[14] Muslim